

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**В. П. Горбулін
О. С. Власюк
С. В. Кононенко**

**УКРАЇНА І РОСІЯ:
ДЕВ'ЯТИЙ ВАЛ ЧИ КИТАЙСЬКА СТІНА**

Київ 2015

УДК 327(477)
Г 67

*За повного або часткового відтворення матеріалів
даної публікації посилання на видання обов'язкове*

Автори:

Горбулін В. П., д.т.н.;
Власюк О. С., д.е.н.;
Кононенко С. В., к.політ.н.

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Горбулін В. П.

Г 67 Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна /
В. П. Горбулін, О. С. Власюк, С. В. Кононенко. – К. :
НІСД, 2015. – 132 с.

ISBN 978-966-554-245-2

Розглянуто політико-теоретичні, геополітичні, культурно-історичні й зовнішньополітичні аспекти збройного конфлікту на Донбасі. У термінах теорії реалізму проінтерпретовано специфіку міжнародних відносин на постімперських політичних просторах. Запропоновано прогностичні сценарії подальшої еволюції конфліктної ситуації на двосторонньому, регіональному й глобальному рівнях. Виокремлено й витлумачено джерела зовнішньополітичної поведінки сучасної Росії щодо України та решти держав пострадянського простору. На підставі досвіду конфлікту на Донбасі визначено стратегію й систематизовано тактики протидії зовнішній агресії.

Розраховано на широкий загал читачів.

ISBN 978-966-554-245-2

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2015

ВСТУП

Ми відкидаємо огидне й розтлінне капітулянство в усіх його виявах. Ми прагнемо, аби наша країна була сильною і в безпеці, а безпеку їй може дати лише сила...

В. Черчилль

Уже понад рік триває війна на теренах України – Київська Русь протистоїть московському імперіалізму, котрому дали можливість відродитися («перезавантажитися»), створивши загрозу не лише для Центральної й Східної Європи, а й для всієї євроатлантичної цивілізації. Бойові дії розпочалися всенародним повстанням в Києві проти латентної окупації, що здійснювалася руками урядовців-колабораціоністів і скеровувалася з Кремля.

Майдан став першою битвою у війні з російським імперіалізмом та його місцевими посіпаками. Битвою переможною. Ворога було витіснено та заблоковано у віддалених прикордонних регіонах держави, де колись великі київські князі та їхні дружини протистояли ордам кочовиків. Безперечно, були поразки, втрати, невдачі. Зрозуміло, що наші блискучі кампанії й великі перемоги попереду. Наразі очевидно: Українська держава вистояла й чинить опір, відвертаючи

загрозу великої континентальної (а можливо, й світової) війни.

Період відносної стабільності в новітній історії української державності минув. Злоба й ненависть вихлюпнулися на Україну зі сходу й півночі, зруйнувавши надії українців на мир, спокій, злагоду. Український народ завжди пишався своєю миролюбністю, хоча й брав участь у всіх великих європейських і світових війнах. Нинішня агресія не є першою в історії України. Так само не вперше загарбник приходить зі сходу й півночі. Проте й цього разу агресор зазнає поразки, оскільки йому протистоїть народ, котрий усією своєю історією підтвердив відданість миру, а якщо й воював, то виключно за свою свободу. Україна зазнала вже не одну окупацію, однак сама окупантом не була ніколи. За злочини імперій, до яких у той чи інший час належав Український народ, нехай відповідають ті (держави й народи), хто нині так сміливо й безапеляційно себе з ними ототожнює.

Внесок українців у перемогу людства над фашизмом є незаперечним і може ставитися під сумнів лише негідниками чи невігласами. Так само Український народ чинив жорсткий опір комуністичному тоталітаризму, зазнавши від нього колосальних втрат. Україна доклалася до руйнації вже не одного імперського монстра, накопичивши величезний історичний досвід антиімперіалістичної боротьби, який сьогодні набуває неоціненого значення.

Українцям не вдалося повною мірою скористатися мирними й спокійними умовами попереднього етапу державотворення. Очевидно, що саме нинішня епоха боротьби за утвердження держави і справжню незалеж-

ність стане часом гартування й зміцнення, дорослішання й оздоровлення суспільства, яке остаточно подолає політичний інфантилізм і всеосяжну корумпованість. Негативний досвід навчає швидко і переконливо.

Війни зазвичай відігравали роль своєрідних розмежувальних (порогових) подій, відокремлюючи минуле від майбутнього – одну епоху від іншої. Варто сподіватися, що нинішній російсько-український збройний конфлікт остаточно відмежує колишню пострадянську корумповану, залежну й малодушну Україну від майбутньої європейської України – сміливої, сильної, динамічної.

Сьогодні Українська держава зі зброєю в руках обстоює своє право на свободу й незалежність. Воєнно-політичне становище є вкрай складним, але не менш складною є ситуація з погляду моралі. Миролюбні та незлобливі українці, чії землі в різні часи й епохи були об'єктом нападу і загарбання сусідніх народів й держав, наразилися нині на ворога, який не лише підриває принципові засади світового порядку, а й руйнує установлені та звичні уявлення про людяність, честь і повагу.

Нинішні кремлівські діячі поступаються тим, кого вони вважають своїми попередниками, не лише потенціалом, а й шляхетністю, що ставить під сумнів правомірність будь-якого ототожнення сучасної РФ з імперськими утвореннями минулого – імперією Романових і Радянським Союзом. Сучасному російському імперіалізму вочевидь бракує величі. Йдеться про звичайнісіньку пострадянську нову державу, яка захворіла на імперську мегаломанію.

Досвід війни водночас і болючий, і повчальний. Саме тому він потребує негайного й постійного осмис-

лення, оскільки навіть попередні узагальнення можуть мати суттєве теоретичне і практичне значення. Збройна агресія Росії проти України надає достатньо емпіричного матеріалу та когнітивних імпульсів для формулювання початкових висновків і засвоєння перших уроків.

1. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ТЕРМІНАХ ТЕОРІЇ РЕАЛІЗМУ

*Міжнародна політика, як і будь-яка інша політика,
є боротьбою за владу. Які б високі цілі не ставилися
в міжнародній політиці, влада завжди
залишатиметься безпосередньою метою*

Г. Моргентау

1.1. Владно-силова природа світової політики та міжнародні відносини на пострадянському просторі

Міжнародна політика є чи не головною історичною ілюстрацією надзвичайно повільної еволюції базових засад і принципів суспільного життя. Світ змінюється, але поволі: звідси й враження, що «все вже було». Принаймні «одвічним» видається прагнення великих держав та їх (або очолюваних ними) об'єднань до гегемонії й домінування та прагнення інших держав, котрі дбають про національну безпеку, гарантувати свою незалежність у спосіб нарощення власної могутності. Відмінність державних потенціалів, рівнів економіко-технологічного розвитку, ступенів культурного впливу, можливостей збройних сил робить ситуацію міжнародно-політичної нерівності цілком природною й неминучою.

Реально-історична система міжнародних відносин на відміну від системи ідеально-утопічної має ієрархічну структуру, а верхівку цієї ієрархії посідають найпотужніші та найвпливовіші держави світу. Відповідно, міждержавна конкуренція відбувається за здобуття якнайвищого статусу в міжнародних відносинах та піднесення до якнайвищого щабля в ієрархії світової політики. Отже, головна заповідь успішної та адекватної зовнішньої політики формулюється таким чином: «нарощує потенціал держави, а все інше додасться!» Прагнення стати вагомішою й потужнішою є природним для будь-якої морально й політично здорової країни. Тому головним критерієм завершеності суспільних трансформацій у новій незалежній посткомуністичній державі є підвищення її статусу в міжнародних відносинах, перетворення на їх повноцінного учасника, що досяг вищих щаблів у світовій політичній ієрархії.

Усім мрійникам та ідеалістам, котрі не визнають будь-якого домінування і політико-силової переваги, слід шукати кращих світів десь поза межами освоєного людством простору. Тим же, хто прагне справедливості, слід зрозуміти її релятивістську й компромісну природу і не намагатися досягти абсолюту. Сучасні міжнародні відносини є результатом синтезу формальної рівності у взаємодії між державами та реальних міждержавних зв'язків, які зазвичай є ієрархічними. Йдеться навіть не про синтез, а про баланс між формальними (передусім правовими) та реальними умовами міжнародно-політичної взаємодії. Подібно й у внутрішньополітичному житті будь-якої сучасної демократії формальна рівність громадян не виключає різну вагу кожного з них у цьому житті.

Політична система, знов-таки реально-історична, а не ідеально-утопічна, передбачає динамічний баланс формальних правил, на яких ґрунтується її існування й функціонування, та реального розташування сил між учасниками системної взаємодії. Тому й зовнішньополітичний успіх очікує на ту державу, котра свої формальні права підтвердить реальним владно-силовим потенціалом, зокрема збройною спроможністю ці права захистити. Головна стратегічна передумова будь-якої успішної зовнішньої політики полягає в усвідомленні необхідності максимального нарощення національної могутності держави на міжнародній арені, збільшення її ваги та статусного зростання у світових справах.

Формально-правова і реально-владна структури можуть лише частково накладатися й пронизувати одна одну – ідеальних суспільств не існує. Особливо це стосується такої змагальної і конфліктогенної соціальної царини, як міжнародні відносини, в яких владно-силові елементи завжди переважатимуть формально-нормативні. Останні також відіграють свою роль, більшу або меншу залежно від типу міжнародної системи. Саме тому ці відносини слабко демократизуються. Власне, демократія є просто політичним режимом зі своїми перевагами і недоліками. Поміж останніх схильність до корупції та популізму, брак стратегічного бачення і ситуативна кон'юнктурність, низька мобілізаційна спроможність.

Демократія не є універсально придатною. Існують країни й народи, для яких цей режим не може вважатися найліпшим. На міжнародній арені неминуче співіснуватимуть держави і суспільства з різними політичними режимами, і з таким співіснуванням дове-

деться змиритися як із фактом, відмовившись від ідеї глобального «хрестового походу» за світове поширення демократії. Можливо, що на сході євроатлантичної спільноти Україна є останньою країною, спроможною й придатною для демократії і відданою її цінностям. Можливо, що історична й міжнародно-політична роль Української держави полягає саме в захисті світу демократії від світу авторитаризму. Можливо, що саме за північно-східними рубежами України цей авторитарний світ розгортається в усьому розмаїтті імперських, фундаменталістських, етнічних, кланових, модернізаційних, мілітаристських і багатьох інших виявів.

Міжнародно-політичні структури формуються сталими балансами сил на глобальному, регіональному, двосторонньому рівнях, а міжнародно-політичний процес полягає в постійному розподілі й перерозподілі влади (владно-силового ресурсу) на цих рівнях. Війна (та й збройний конфлікт загалом) постає найбільш радикальною формою подібного розподілу/перерозподілу і водночас показником його інтенсивності й глибини. Зміна владних структур і переміщення владних ресурсів вивільняють насильство, і це насильство переважно насильством і долається. Парадоксально, але деякі тривалі, в'язкі, низькоінтенсивні збройні конфлікти досить швидко вирішувалися війною – найвищою формою такого конфлікту.

Українсько-російське збройне протистояння стало результатом владно-силової реструктуризації пострадянського простору, яка з різною інтенсивністю триває з часів розпаду Радянського Союзу, а також формою такої реструктуризації. Йдеться про порушення в межах цього постімперського геополітичного ареалу балансу

сил чи навіть виникнення «вакууму влади». Падіння будь-якої імперії (як континентальної, так і колоніальної) призводить до розбалансування владно-силових відносин на відповідних теренах, що неминуче викликає низку конфліктних ситуацій, якими більшою чи меншою мірою уражено всі постімперські простори.

Імперське утворення є формою накопичення й організації влади на міжнародній арені – внутрішньоструктурованим центром сил глобального чи регіонального масштабу й структурним елементом відповідної глобальної чи регіональної силової конфігурації. Тому і розпад імперії та й просто великої держави, надто наддержави, спричинює суттєве порушення балансу сил. Саме це постімперське «розбалансування» викликає появу сукупності конфліктних ситуацій. У теоретико-методологічному сенсі йдеться про категоріальну послідовність: «падіння імперії – владно-силовий дисбаланс – конфлікти».

Міцний і тривалий мир можливий лише на ґрунті стійкого й максимально рівного балансу сил. Безперечно, встановлення мирних відносин потребує й виконання низки ціннісних та інституційних умов, однак зазвичай вони тільки доповнюють та підтримують владно-силовий складник миротворчого процесу. Водночас йдеться не стільки про «мир за допомогою сили», скільки про «мир за допомогою рівноваги сил». Отже, й встановлення миру на пострадянському (постімперському) просторі відбудеться лише після відновлення на теренах колишнього Радянського Союзу балансу сил, порушеного як самим падінням цієї наддержави, так і відродженням російського імперіалізму. Розпад СРСР спричинив «вакуум влади», а імперські намагання РФ

призвели до її диспропорційного розподілу. Тому повернення миру і спокою на терени колишнього СРСР вимагає заповнення «вакууму» та подолання диспропорцій. Пострадянський баланс сил є вторинним, тобто похідним і залежним від глобального розташування сил на міжнародній арені. Відновлення та підтримання подібного балансу вимагає як зовнішнього втручання світових центрів сил, так і зусиль його безпосередніх учасників.

Першою поміж пострадянських держав, спроможних стримати черговий наступ імперської Москви, була і є Україна. Вона залишається єдиним потужним опонентом російського імперіалізму, здатним зупинити імперський поступ Кремля, відновивши владно-силову рівновагу на пострадянському просторі, повернути громадян РФ до їх природного геополітичного ареалу, де вони зможуть нарешті розпочати реальні процеси творення нації (націй) та національної держави (держав), поставити сучасну Росію «на місце» «рівної серед рівних» у сім'ї цивілізованих народів, ресоціалізувавши її у світовій спільноті й позбавивши ганебного становища держави-ізгоя. Проте самотужки виконати цю стримувальну та врівноважувальну місію Україні буде вкрай важко.

Цінності й інститути відіграють важливу роль у світовій політиці, «пом'якшуючи» її жорстку владно-силову природу та роблячи міждержавне змагання за владу й статус менш руйнівним і більш гуманним. Саме завдяки ціннісним та інституційним чинникам міжнародні відносини з «війни всіх проти всіх» перетворилися на більш-менш цивілізовану конкуренцію, що час від часу ставиться під сумнів спробами реанімувати ар-

хаїчно-насильницькі форми цих відносин на кшталт імперіалізму чи колоніалізму. Цінність рівності разом із інститутами, покликаними забезпечити її втілення, є невід'ємною частиною сучасного світового політичного процесу, і саме цю цінність оскаржує нинішня Росія, що претендує на роль «вершителя долі» пострадянських держав і народів, привласнюючи собі якісь особливі права на міжнародній арені. Тому завдання «поставити на місце» («рівного серед рівних») цього новітнього «творця імперій» стосується не лише України, а й усього цивілізованого світу.

Кожен, хто порушує закріплені принципи взаємодії на міжнародній арені чи просто руйнує їх, має відповісти за це, інакше виникатимуть сумніви у спроможності й потрібності самого світового порядку. Нині здатність РФ дотримуватися правил міжнародного співіснування викликає певні заперечення. У світі існують не лише люди, а й держави, патологічно неспроможні до соціалізації та схильні до девіантної поведінки. Зіткнення з такими суб'єктами передбачає лікування, а в разі його провалу – ізоляцію. Водночас пам'ятаймо, що йдеться про державу, яка отримала у спадок від Радянського Союзу надпотужний ядерний арсенал і поєднує у собі безліч релігійних, етнічних, регіональних суперечностей. Тому й сценарій перетворення РФ на відповідального члена світової спільноти має певні переваги перед історичним сценарієм її руйнації. Водночас жодна держава світу не здатна завадити цій країні самознищитися. При цьому наявність ядерних арсеналів може зробити цей «державний суїцид» вкрай небезпечним.

Російсько-український баланс сил відіграє для миру й безпеки на теренах колишнього Радянського Союзу

роль владно-силового базису – фундаментальної умови встановлення мирних відносин. Однак його відновлення й збереження потребує підтримки країн євроатлантичного полюсу глобальної силової конфігурації, оскільки йдеться про похідний від світового (вторинний та регіональний) баланс сил. Отже, принаймні на сьогодні повноцінної й стійкої українсько-російської владно-силової рівноваги може бути досягнуто переважно за підтримки країн Заходу – держав євроатлантичної спільноти на чолі зі Сполученими Штатами. Останні здатні відіграти роль «балансера», котрий ослаблює російську сторону (передусім економічними санкціями та дипломатичною ізоляцією) і паралельно зміцнює українську сторону, доки відносини цих двох сторін не досягнуть стану більш-менш стабільної (динамічної) рівноваги.

Після падіння СРСР утворений «вакуум влади» може бути заповнений переважно владно-силовим ресурсом країн євроатлантичної спільноти і частково Китаю. Україні, принаймні в її нинішньому стані, вкрай важко самостійно стримувати російський імперіалізм, відновлювати регіональний баланс сил та підтримувати мир і стабільність на пострадянському просторі. Вона потребує підтримки євроатлантичного центру сил, аби виконати на теренах колишнього СРСР свою потрібну місію: стримування, врівноваження, умиротворення. Причому потреба цієї допомоги обумовлена не лише економічними та політичними проблемами нинішньої фази історичної еволюції українського суспільства і держави, а й об'єктивними владно-силовими параметрами.

Зовнішньополітичні можливості України, зокрема на пострадянському просторі, визначаються обсягами її

національної могутності – обсягом владно-силового ресурсу, що є в розпорядженні Української держави. Ключова роль у формуванні й структуруванні міжнародних систем належить чиннику великодержавності. Україна натомість є середньою державою. Середньодержавного потенціалу недостатньо, аби змінювати форму й структуру системи міжнародних відносин і діяти одночасно на всі сегменти й рівні цієї системи. Тому середня держава прагне примножити свою національну могутність у спосіб внутрішньої мобілізації, дипломатичного маневру, участі в міжнародних багатосторонніх інституціях, підтримання «стратегічних партнерств» з великими державами.

Нинішнє протистояння України і Росії є протистоянням середньої й великої держав, і саме ця владно- силова (ресурсна) асиметрія робить міжнародну підтримку української сторони Сполученими Штатами й рештою країн Північноатлантичного альянсу та Євросоюзу просто необхідною. Водночас чимало залежить від ступеня внутрішньої мобілізованості самої України та її спроможності максимально ефективно використовувати свій обмежений ресурс для досягнення стратегічних цілей.

Історія міжнародних відносин містить приклади успішного і конструктивного протистояння середньої держави великодержавним впливам. Канадсько-американські відносини становлять один із найбільш мирних і цивілізованих історичних зразків подібної міждержавної взаємодії. Однак на особливу увагу заслуговує суто історичний приклад видатної східноєвропейської держави, існування якої вже в минулому. Йдеться про Пруссію – фактично середню державу, котра завдя-

ки внутрішній мобілізації й ефективному державному управлінню, потужним збройним силам і виваженій дипломатії відіграла в міжнародних відносинах XVIII–XIX ст. роль великої держави.

У найширшому і найбільш теоретичному розумінні міждержавні конфлікти на постімперському й постколоніальному просторі спричиняються загальною логікою конкурентної взаємодії держав на міжнародній арені. Інакше кажучи, структура й функціонування світової політики визначаються міждержавною конкуренцією на всіх рівнях цієї політики – глобальному, регіональному, двосторонньому. Відповідно, що потужнішими є держави-конкуренти, то масштабнішим є їх «змагання» й серйознішими структурні наслідки. Таким чином, Росія й Україна були «приречені» на конкуренцію й конфлікт через обсяг їхніх державних потенціалів. Дві найпотужніші держави пострадянського простору не могли не конкурувати і не конфліктувати (у більших чи менших обсягах і з вищою чи нижчою інтенсивністю).

Російсько-український конфлікт був неминучим. Йшлося лише про форми, яких цей конфлікт набуватиме, та його масштабність, інтенсивність і тривалість. Війни між постімперськими й постколоніальними державами не є чимось винятковим для історії й сучасності міжнародних відносин (візьмемо хоча б індо-пакистанські суперечності, Балканські війни, низку конфліктів на Африканському континенті й пострадянському просторі). Ці війни тривають за імперський спадок, тобто за минуле, а також за сучасне, тобто за актуальні можливості, права, статуси на геополітичних просторах колишніх імперій. Частина постімпер-

ських держав прагне привласнити імперський спадок та посісти панівні позиції, частина намагається цього спадку відцуратися або освоїти його частково, зберігши свою нещодавно здобуту незалежність.

Зрештою російсько-український антагонізм виявився не таким вже й масштабним, принаймні менш масштабним, ніж антагонізм франко-німецький, що спричинив дві світові війни. І виключно агресія РФ перетворила неминучу для міжнародної царини міждержавну конкуренцію на відкрите збройне протистояння. Залишається сподіватися, що Третя світова війна не зріє десь у кремлівських кабінетах і донбаських степах. (Українська держава, передусім в особі її Збройних сил, робить усе можливе, щоб уникнути цього апокаліптичного сценарію). Франко-німецьке протистояння тривало триста років – від Тридцятирічної війни і Вестфальського миру до Другої світової війни і Потсдамської конференції. Хоча елементи цього протистояння простежувалися ще за часів раннього Середньовіччя (зокрема доби Каролінгів), а його відгомін упізнаваний у «м'якій» конкуренції двох країн за лідерство в Євросоюзі.

Франко-німецький антагонізм відіграв одну з ключових ролей в історії Європи, спричиняючи війни й конфлікти і територіально уособлюючись питанням належності Ельзасу й Лотарингії. Французький експансіонізм, що інтенсивно розгортався від другої половини XVII ст. до першої половини XIX ст., поступово заступився експансіонізмом німецьким, що інтенсивно розгортався від другої половини XIX ст. до першої половини XX ст. Протиборство Німеччини й Франції знайшло своє більш-менш «щасливе» завершення в межах Євросоюзу.

Таким чином, тривале воєнно-політичне змагання двох великих держав і народів було подолане у спосіб його сублімування в інтеграційне будівництво. Німеччина так і не змогла знищити Францію, а Франція – розділити й ослабити Німеччину. Прокинувшись для історичного буття в імперії Каролінгів (західний відповідник Київської Русі), пройшовши крізь епохи воєн і конфліктів, вони продовжили своє суперечливе історичне співіснування в межах інтеграційного об'єднання. Історія російсько-українських відносин навряд чи матиме таке саме «щасливе» завершення, хоча й відкидати можливість інтеграційного примирення в межах об'єднаної Європи «від Атлантики до Уралу» десь у далекому майбутньому також не варто.

Франція й Німеччина не могли не змагатися – до цього їх спонукала спільна історія, обсяги державних потенціалів, зовнішньополітичні амбіції. Росія й Україна як дві найпотужніші постімперські нові незалежні держави, що співіснують на одному геополітичному просторі й тривалий час співіснували в межах імперії Романових і Радянського Союзу, рано чи пізно мали вступити у відкритий конфлікт, котрий в латентних формах тривав від початку здобуття ними незалежності. Головне, що не дозволяло цьому конфлікту спалахнути раніше, була слабкість Росії і відсутність регіональних амбіцій в Україні. Нині ж, коли російська держава дещо зміцніла, а Україна задекларувала свої цілком амбітні зовнішньополітичні плани, виникнення конфліктної ситуації між цими двома найпотужнішими «уламками» попередніх імперських утворень стало неминучим. Сьогодні Україна бореться не лише за свою державну незалежність, зокрема право на самостійний

вибір у зовнішній політиці, а й за гідне місце на пострадянському просторі, в технологічний, економічний і культурний розвиток якого вона зробила історично вагомий внесок.

Можливо, що протистояння Росії й України відіграє для Східної Європи ту саму структурновизначальну роль, яку свого часу відіграло для Західної Європи протистояння Франції й Німеччини. Під кутом зору загальноєвропейського розташування сил припустимо (вкрай гіпотетичний історичний сценарій) говорити про два ключові симетричні баланси сил: франко-німецький на заході й російсько-український на сході Європи. Перша структурна опора майбутньої великої «об'єднаної Європи» вже сформувалася, друга (східноєвропейська) лише формується у вогні конфліктів. А можливо, що роль такої (симетричної франко-німецької) структурної опори відіграють польсько-українські відносини, котрі вже майже позбулися колишньої антагоністичності. Більшість суперечностей у відносинах Польщі й України перемістилися до царини історичної пам'яті та академічних дискусій і майже не стосуються актуальної політики, а якщо й стосуються, то виключно в її маргінальних сегментах. Перетворення саме польсько-українських відносин на східну (східноєвропейську) структурну опору «об'єднаної Європи» стане ще більш можливим унаслідок суттєвого ослаблення РФ або її дезінтеграції.

Нині на теренах колишнього Радянського Союзу триває своєрідна «війна за радянський спадок». Для переважної більшості держав і народів пострадянського простору ця війна відбувається за його перетворення на сферу мирної й конструктивної співпраці справді не-

залежних та ефективних національних державностей. Натомість РФ, спираючись на кількох сателітів, мріє створити новітній відповідник (замінник) зруйнованих «імперій зла».

Нерівний, а тому й несправедливий, розподіл спадку СРСР став одним із безпосередніх чинників, що спричинив цілу низку збройних конфліктів на колишніх обшарах цієї держави. РФ з цього спадку незаслужено отримала непропорційно більше, ніж решта пострадянських країн. Поступаючись своєю часткою, вони вважали, що таким чином «викуповують» власну незалежність у держави, котра за своїм статусом нічим від них не відрізнялася, однак була настільки самовпевненою, аби привласнити право говорити від імені колишнього Радянського Союзу (а тепер ще й імперії Романових) та розпоряджатися свободою і територіальною цілісністю інших.

Свого часу нерівномірний розподіл радянського спадку на користь РФ здавався цілком розумним компромісом. Проте наразі стає очевидним, що таке неспівмірне посилення однієї пострадянської держави стосовно інших зумовило появу в неї імперських амбіцій, спричинило агресивну зовнішньополітичну поведінку, остаточно розхитало баланс сил на теренах колишнього СРСР. Тому й нинішня «війна за радянський спадок» є, зокрема, війною за перерозподіл потенціалу, залишеного природно відмерлим СРСР усім народам, що творили його наддержавну міць. РФ доцільно позбавити того надлишку колишньої радянської могутності, який спонукає її здійснювати агресивну й імперіалістичну зовнішню політику, – аби стати нормальною («рівною серед рівних»), ця пострадянська країна має стати слабшою.

Величезний військовий потенціал (включно з ядерним арсеналом), що дістався сучасній Росії у спадок від СРСР і становить одну з головних опор її великодержавної могутності, був створений усіма народами Радянського Союзу, а нині стає засобом агресії проти них. Так само спільними зусиллями всіх громадян колишнього СРСР освоювалися та розвивалися багаті на природні ресурси віддалені регіони РФ, а нині ці ресурси використовуються для політичного шантажу й економічної експлуатації пострадянських народів та їхніх нових незалежних держав. Нинішня Росія виявилася негідною отриманого спадку і неспроможною використати його ані на користь собі, ані на користь іншим. Тому решта спадкоємців СРСР, а це всі колишні республіки, мають повне право оскаржити успадкування та вимагати перерозподілу того, що залишилося від СРСР, – зброї, ресурсів, майна, культурних цінностей тощо. Причому керуватися слід не лише цінністю справедливості, а й цінністю безпеки, позаяк нерівний розподіл радянського спадку на користь РФ надав їй можливість здійснювати агресивну імперську зовнішню політику, остаточно розбалансувавши міжнародні відносини на пострадянському просторі.

1.2. Історична місія України в системі геополітичних координат

Україна спроможна відіграти важливу роль у глобальній системній трансформації та владно-силовій реструктуризації, постаючи форпостом і щитом євроатлантичного світу на східноєвропейських і євразійсько-континентальних теренах. Поступове зміцнення Україн-

ської держави супроводжуватиметься зростанням її інтегративного потенціалу, тобто зростанням спроможності конструктивно залучати нові частини континентальної Євразії до сфери впливу євроатлантичної цивілізації. Таким чином, відроджена Київська Русь продовжить свою, перервану багато століть тому, історичну місію. Існування наступника цієї великої східноєвропейської середньовічної держави унеможливило б будь-яку імперію на теренах континентальної Євразії.

Сучасна фаза еволюції української державності передбачає реалізацію всіх попередніх історичних проєктів. Передусім йдеться про відтворення історичного еквіваленту Київської Русі – природного ворога будь-якої євразійсько-континентальної імперії (Орди чи Московії), природного союзника будь-якої форми організації західноєвропейських країн (імперії Каролінгів чи ЄЕС), природного елемента будь-якого загальноєвропейського та євроатлантичного об'єднання (Євросоюзу чи Північноатлантичного альянсу).

Українська державність має (це її морально-історичний обов'язок) не лише утвердитися на власній території, а й завершити своє призначення в історії, набувши довершеної геополітичної форми. Йдеться про поєднання в межах сучасної України двох базисних геополітичних ареалів – балто-чорноморського та приазовсько-причорноморського.

Перший геополітичний масив спрямований з півночі на південь, і саме таким був напрямок експансії Київської Русі. Крім того, цей масив паралельний іншому ключовому геополітичному регіону – Серединній Європі. Другий простягається за лінією схід-захід. Крім того, українські приазовські й причорноморські терени

(разом з історичним «Диким полем» – колись політично неупорядкованою територією козакування і кочування) постають частиною більш широкої геополітичної формації, яка простягається від півночі Китаю до півдня Європи (північніше Великого Шовкового Шляху й паралельно йому). Ідеться про «окрайню землю», дугу (*rim land*), що за давніх часів була своєрідним коридором, яким різноманітні кочові племена просувалися на захід у європейському напрямку. Нині вздовж цього геополітичного масиву відбувається взаємодія зростаючих азійських держав і регіонів із євроатлантичним центром сил, який зберігає панівні позиції в сучасних міжнародних відносинах. Отже, Україна бореться не лише за Донбас, а й за остаточне утвердження в Приазов'ї та Причорномор'ї, які є важливою ланкою цього більш широкого геополітичного масиву, який включає також і прикаспійські терени.

Українська держава розташована на перетині балто-чорноморського та приазовсько-причорноморського геополітичних масивів. Точкою перетину є колишні землі Війська Запорізького (приблизно території Дніпропетровської та Запорізької областей), і саме там розташований один із ключових центрів геополітичного базису новітньої української державності. Історія запорізького козацтва розгорталася довкола і в межах цього геополітичного осередку, надаючи козацтву особливої ролі в державницькому розвитку України.

Українська держава дотична також ще до двох геополітичних формацій – Середньої Європи та континентальної Євразії. І континентальна Євразія, і Середня Європа відіграють ключову роль в геополітичній структурі світу, що неодноразово наголошувалося кла-

сичною геополітикою. Геополітична причетність України до обох цих формацій підтверджується її історичною належністю (одночасно чи в різні часи) до Речі Посполитої, імперії Габсбургів (Австро-Угорщини), імперії Романових, Радянського Союзу. Континентальна Євразія має спрямування схід-захід, а Середина Європа – північ-південь. Україна розташована на перетині цих двох силових ліній геополітичної взаємодії. Безпосередня точка перетину розміщена на західних землях Української держави, що робить ці регіони ще одним ключовим центром геополітичного базису сучасної української державності.

Геополітичні міркування доцільно доповнювати й поєднувати з міркуваннями культурно-історичними. Так, доречно говорити про формування чотиришарової (чи чотиривимірної) структури євроатлантичної спільноти, що послідовно компонується чотирма культурно-історичними шарами (вимірами): англосаксонським, романо-германським (каролінгським), серединно-європейським, русько-київським.

Перший шар (вимір) сформувався в межах колишньої Британської імперії, другий – у межах колишньої імперії Каролінгів, третій – у межах давньої Речі Посполитої й колишньої Австро-Угорської імперії, простягаючись від Балтії до Балкан, четвертий лише формується в межах колишньої Київської Русі, розмежовуючи євроатлантичний світ і континентальну Євразію та захищаючи східні кордони цього світу.

Приналежність території сучасної Української держави одразу кільком геополітичним масивам (формаціям) водночас створює загрози і відкриває геостратегічні можливості. З одного боку, межі геополітичних

формацій можуть стати лініями внутрішніх розмежувань, а з іншого – виникають структурні передумови для багатовимірної й багатовекторної зовнішньої політики. Таким чином, повноцінна геостратегія Української держави об'єктивно є багатовекторною. Вона спроможна до зовнішньополітичної реалізації одразу за кількома напрямками, і єдиною перешкодою на шляху такої реалізації може стати брак владно-силового ресурсу. Інакше кажучи, Українська держава повинна бути достатньо потужною, аби скористатися своїм комплексним геополітичним розташуванням.

Ідеться про «природну геополітичну доктрину», яка експліцитно чи імпліцитно присутня в зовнішній політиці більшості держав світу. Так, Велика Британія, попри належність і глибоку інтегрованість у Євросоюз, здійснює активну зовнішньополітичну діяльність та підтримує тісні міжнародні зв'язки зі Сполученими Штатами й країнами Британської Співдружності, діючи в концептуальних межах доктрини «трьох кіл». Подібно й зовнішня політика України навіть за умови якнайглибшої інтегрованості в євроатлантичні структури не зможе ігнорувати пострадянський і південний (вздовж балто-чорноморської осі) стратегічні напрямки.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність структурно предетермінована геополітикою, а концептуалізація цієї об'єктивної предетермінованості саме й надає можливість сформулювати «природну геополітичну доктрину». Пострадянський простір має для зовнішньої політики України ключове геополітичне значення, а боротьба за гідне місце на цьому просторі постає одним із геостратегічних імперативів української зовнішньополітичної діяльності.

1.3. Безсилля провокує, або небезпеки утопії «вічного миру»

Війни і збройні конфлікти є об'єктивним і неминучим результатом міжнародно-політичної взаємодії, наслідком і показником глибинних змін. Тому й шансів їх повністю уникнути не більше, ніж, скажімо, в намагань уникнути землетрусів, що також є наслідками й показниками змін – структурно-тектонічних. Загалом усе зводиться до питання готовності, тобто до того, наскільки держава і суспільство готові зустріти стихійне чи соціальне лихо. Проте на відміну від можливих природних катаклізмів готовність дати відсіч агресору може війні (соціальному лиху) запобігти. Зброя є не лише засобом насильства і завоювання, а й засобом стримування потенційного нападника. Безсилля доволі часто провокує насильника. Готовність до війни (зокрема морально-психологічна) може її відвернути – страх отримати відсіч зупинив вже не одну агресію. Причому найбільш ефективною слід вважати відсіч надлишково-асиметричну («з перебором»), коли на локальний конфлікт відповідають конфліктом всеосяжним, а на «гібридну» війну відповідають тотальною війною.

Держава, що має збройні сили, повинна бути готовою застосувати цей інструмент зовнішньополітичної діяльності, інакше два інші інструменти (дипломатія й пропаганда) втратять силову базу й опору. Зовнішня політика, позбавлена (через страх, слабкість, залежність тощо) можливості застосувати зброю для досягнення легітимних зовнішньополітичних цілей та захисту об-

грунтованих національних інтересів, може вважатися непотрібною, оскільки вона не спроможна втілити свою базову цінність – безпеку. Усі засоби зовнішньополітичної діяльності мають залучатися комплексно й комбіновано, доповнюючи одне одного. В зовнішній політиці фактична й нормативна «відмова від зброї» паралізує і деморалізує дипломатію, а пропаганду робить декларативною.

Війни і збройні конфлікти одвіку супроводжують міжнародні відносини, постаючи їх структурним ефектом. Ідеї «вічного миру» виявилися просто утопіями, причому утопіями досить небезпечними, оскільки несли загрозу «останньої війни» (глобальної, кривавої, всеосяжної) за встановлення такого миру. Доречно нагадати, що обидві світові війни багатьма вважалися «останніми війнами за припинення всіх воєн». Крім того, ідеї «вічного миру» належали до ідейно-пропагандистського арсеналу тоталітарних ідеологій, згідно з якими такий мир мав запанувати у світі після встановлення ідеального суспільного устрою та «завершення історії». Загалом пацифізм може становити не меншу загрозу, ніж мілітаризм, особливо коли йдеться про агресивні й нетерпимі форми пацифізму (зокрема утопічно-тоталітарного), який передбачає та вимагає свого впровадження збройними засобами – «**війни за мир**».

Ідеологічне самонавіювання, моральний самообман, природний страх людини перед зброєю й насильством, руйнівні наслідки двох світових воєн (та й багатьох інших кривавих конфліктів минулого століття) призвели до того, що частина держав і народів справді повірили в можливість цілковито мирних міжнародних відносин або принаймні в можливість поставити зброю під між-

народний контроль, використовуючи її виключно в інтересах глобального й регіонального миру.

Міжнародні відносини мають низку природних властивостей, які роблять війни і збройні конфлікти неминучими. Йдеться про тип соціальних відносин, якому властива жорстка міждержавна змагальність і конфліктогенність. Ключові учасники цих відносин – держави – утримують і підтримують збройні сили, від яких (за окремими екстравагантними винятками) ще жодна з них не відмовилася. Зброя була й є одним із засобів (хай і останнім) досягнення зовнішньополітичних цілей та реалізації національних інтересів. Інша річ, що користуватися цим засобом варто в останню чергу, виключно для самооборони та в правових межах. Безперечно, дипломатія є головним інструментом зовнішньої політики, однак без збройної сили і пропаганди цей інструмент залишатиметься неієвим. Крім того, в зовнішньополітичній та міжнародно-політичній практиках існують цілі й проблеми, які можливо досягти й вирішити лише за допомогою зброї.

Однією з найбільш небезпечних ціннісно-концептуальних похідних утопії «вічного миру» стала ідея відмови від збройних сил як засобу зовнішньополітичної діяльності. Першими постраждали від цієї хибної й небезпечної для міжнародного миру ідеї посткомуністичні держави й народи, які повірили, що владно-силова природа міжнародних відносин змінилася одразу після падіння комуністичного тоталітаризму. Вони занадто довірилися міжнародним механізмам гарантування безпеки, які виявилися або неефективними, або фіктивними. Наразі вони програють тим державам, котрі у своїй зовнішній політиці продовжують робити ставку

на зброю й насильство. Вони провокують агресора своєю слабкістю і нерішучістю – браком збройної сили і стратегічної волі.

Історія міжнародних відносин не знала жодного суцільно мирного періоду, і постбіполярні часи не стали винятком. Проте саме за цих часів утопічні ідеї «вічного миру» почали видаватися надто близькими до свого втілення. Вочевидь, особливу оманливу роль відіграв досвід попереднього століття: світові війни, революції й соціальні потрясіння, падіння тоталітаризмів, інтеграційні процеси регіонального і глобального масштабів. Останнім ціннісно-концептуальним внеском у поширення й утвердження небезпечної утопії «вічного миру», яка передбачає і пропагує можливість цілковитого усунення воєн та збройних конфліктів з міжнародної практики, стала ідеологія так званої глобалізації. Відповідно до її постулатів зростання глобальної взаємозалежності зробить зброю й насильство непотрібними та не вигідними. Однак водночас вона ігнорує той факт, що реальна взаємозалежність зазвичай асиметрична і саме ця асиметрія провокує нові конфлікти й суперечності, а отже, створює додаткові передумови збройних протистоянь.

Кожна держава повинна зробити все можливе для своєї оборони – це її головний морально-політичний обов'язок перед собою й перед світовою спільнотою. Беззахисні та нестабільні країни становлять для міжнародного миру загрозу, яка за своїм значенням поступається лише тій, що надходить від власне агресора. Слабка держава провокує потенційного агресора до нападу. Натомість боекватна країна, котра зробила все можливе для своєї самооборони, постає головною перешкодою на шляху агресії. Причому йдеться не лише про великі

та збройно потужні держави, а й держави малі та середні. Останні своїм героїчним і тотальним опором можуть попередити решту світової спільноти про існування агресивних намірів і початок самої агресії, а також затримати агресора й надати можливість миролюбним країнам підготувати колективну відповідь. Якби в переддень Другої світової війни окремі європейські держави чинили більш жорсткий і тривалий спротив нацистській агресії, то війна, можливо, не була б настільки руйнівною. Сьогоднішня збройна боротьба Українського народу проти російської агресії фактично відвертає Третю світову війну, а можливо, вже її відвернула. Героїчний і безкомпромісний спротив навіть найменшої держави може зупинити найбільшого агресора.

Нині йдеться не стільки про зовнішньополітичні поразки України – хіба що про певні труднощі, немінучі в складній та суперечливій дипломатичній практиці – скільки про втрату ідеологічних ілюзій і позбавлення марних сподівань, зокрема на негайну та вигідну виключно для української сторони збройну допомогу Заходу чи здоровий глузд росіян. Настав час поєднати політичний реалізм, збройну силу, громадянську мужність. Крім того, потрібно тверезо оцінювати ситуацію в країні та історичний шлях, який вона пододала в минулому й на початку цього століття, – шлях воєн, голодоморів, репресій, корупції, деградації, на якому втрат було значно більше, ніж здобутків. Вважати, що українські військові та дипломати набагато кращі від українських державних службовців, суддів, лікарів, викладачів, інженерів, науковців тощо, висувати до них якісь завищені вимоги наївно і хибно. Занепад не оминув жодної сфери суспільного життя України, однаково

уразивши науку, освіту, медицину, збройні сили, судочинство, державну службу.

Нинішню зовнішньополітичну ситуацію та міжнародно-політичне становище України не варто оцінювати надто песимістично. Хоча й найбільші дипломатичні дивіденди від української кризи отримала Білорусь в особі її незмінного президента і (дещо меншою мірою) Німеччина в особі її канцлера. Крім того, нові стратегічні можливості відкрилися для Сполучених Штатів Америки та Китаю.

У збройних конфліктах слід покладатися передусім на зброю й перемоги, а не дипломатію й домовленості. Сильні держави виростають із потужних конфліктів, що їх вони самотужки долають. Історія свідчить, що державності, які штучно конструювалися («викроювалися») європейськими дипломатами за столом переговорів, зазвичай були слабкими, залежними, недієздатними, обіймаючи найнижчі щаблі владно-силової ієрархії Європи та світу.

Виключно дипломатичними засобами неможливо суттєво підвищити міжнародний статус держави. Особливо це стосується ситуацій збройних конфліктів, у яких, певна річ, останнє слово за зброєю. Дипломатія спроможна пом'якшити наслідки воєнної поразки та закріпити й розширити результати воєнної перемоги, однак вона ніколи не зможе перемогти у війні. Нинішні проблеми української дипломатії значною мірою зумовлені військовою і пропагандистсько-ідеологічною слабкістю нашої держави. У часи війни дипломатичні засоби відіграють переважно допоміжну роль. Водночас слід мати на увазі, що зростаючий збройний потенціал Української держави сприяє підвищенню її міжнарод-

ного статусу, частково компенсуючи тимчасову економічну слабкість. Зазвичай потужна армія приваблює союзників, підсилює дипломатію, робить зовнішньополітичну пропаганду переконливішою.

Той, хто говорить, що конфлікт на сході України не має воєнного вирішення, повинен усвідомити, що дипломатичного вирішення він також не має, оскільки будь-яке вирішення будь-якого конфлікту комплексне й комбіноване. Війна, як відомо, є продовженням політики, а сама політика є найбільш складною з усіх соціальних систем, у ній присутні всі аспекти суспільних відносин – технологічні, культурні, економічні, адміністративні, військові, власне політичні тощо. Інакше кажучи, присутність комплексності політики обумовлює присутність комплексності війни як однієї з форм політичних відносин.

Жоден збройний конфлікт не має суто збройного вирішення хоча б тому, що після будь-якої війни триває активна дипломатична взаємодія, зокрема у межах різноманітних міжнародних конференцій, покликана оформити результати цієї війни. Подібно й напередодні збройних конфліктів дипломатія активізується, оскільки відбувається пошук можливих союзників і формування власне союзів або ж пошук шляхів мирного вирішення конфлікту та відвернення війни.

Той, хто говорить, що збройний конфлікт не має воєнного вирішення, просто констатує самоочевидні речі й не пропонує нічого продуктивного. Крім того, за тезою про неможливість воєнного вирішення конфлікту доволі часто приховується неспроможність і небажання розв'язувати конфліктну ситуацію або ж прагнення таке розв'язання відкласти чи навіть пере-

класти на плечі наступних поколінь, «заморозивши» цю ситуацію та пролонгувавши її на десятиліття. Подібним чином може відбуватися морально-психологічна й ідеологічна підготовка зради жертви агресії, яку примушують змиритися із втратами й відмовитися від збройного опору.

Доволі часто погодитися на «суто дипломатичне залягодження» означає погодитися на поразку й капітуляцію. Згодом, якщо жертва продовжить самостійний і безкомпромісний спротив, її навіть можуть зробити агресором, звинувативши, наприклад, у порушенні прав національних меншин чи прав окремих регіонів. Подібним звинуваченням передую морально-політичне урівнювання агресора та його жертви, зокрема за нейтральною формулою «сторони конфлікту», що передбачає однакове ставлення до нападника й об'єкта нападу. Згодом, якщо країна, яка зазнала вторгнення, продовжить опір і боротьбу за втрачені території, вона може зазнати тиску з боку колишніх союзників, що прагнуть миру, спокою, комфорту. Зрештою існує можливість перетворення жертви на агресора та її «примушення до миру», яке не виключає територіальних втрат за косовським сценарієм.

1.4. Державний егоїзм і союзницька солідарність у міжнародних відносинах

1.4.1. Миротворча слабкість «об'єднаної Європи»

На жаль, «сила історичного прецеденту» не на боці України. Європейська історія знає набагато більше прикладів зради великими державами своїх слабших союзників, ніж прикладів їх порятунку: поділи Поль-

щі, постійне політико-кон'юнктурне «перекроювання» Балкан, Мюнхенська зрада Чехословаччини, імітаційна підтримка Польщі й Фінляндії від нацистської та комуністичної агресій (фактично та сама зрада), ялтинсько-потсдамський розкол Європи, а також низка новітніх прикладів: порушення Росією та її сателітами територіальної цілісності Азербайджану, Грузії, Молдови, України. Цей перелік аж ніяк не вичерпний і може бути продовжений.

Міжнародна політика є вкрай егоїстичною цариною, і випадків солідарності в ній значно менше, ніж випадків зради. Коли востаннє європейські держави, передусім великі держави, когось звільняли чи захищали? Дві світові війни можуть засвідчити надзвичайно низьку спроможність країн Європи успішно розв'язувати збройні конфлікти. Обидві ці війни було припинено значною мірою завдяки зовнішньому «позаєвропейському» втручанням. Особливо це стосується Другої світової війни, в завершенні якої ключову роль відіграли СРСР і Сполучені Штати Америки (хоча й стійкість та сила духу Великої Британії викликають повагу і захоплення). Остання Балканська криза також засвідчила низький потенціал «об'єднаної Європи» з питань залагодження регіональних конфліктів. Європейці значною мірою втратили свою войовничість і дипломатичний хист, а Євросоюз так і не створив ефективних механізмів спільної безпекової й зовнішньої політики, зосередивши розбудовчі зусилля на економіці та праві.

Військова й дипломатична слабкість «об'єднаної Європи» навряд чи буде подолана у спосіб відродження давніх і напівзабутих проєктів на зразок «загальноєвропейських збройних сил». Повернення до старих ідей

зазвичай порушує питання про причини їх нереалізації в минулому. Існування загальноєвропейських збройних сил суттєво зміцнило б позиції «об'єднаної Європи» та запобігло багатьом конфліктам. Однак попри ці очевидні переваги, їх так і не було створено, що стає історичним аргументом на користь малої здійсненності, а можливо, й утопізму самої ідеї.

Нині європейці не мають ані достатніх ресурсних та організаційних можливостей, ані належного бажання (стратегічної волі) сформувати «загальноєвропейські збройні сили». Спроба реалізувати цей давній і напівзабутий проект лише зашкодить трансатлантичній солідарності, спрацювавши на користь сил регіонального імперіалізму й релігійного фундаменталізму. Натомість має йтися про зміцнення європейського складника системи Північноатлантичного альянсу, що вимагатиме від країн Європи додаткових зусиль щодо посилення їх обороноздатності. Українські Збройні сили, які поступово міцнішають і гартуються, спроможні відіграти суттєву роль у нарощенні оборонного потенціалу НАТО в Європі. Вони можуть стати важливою частиною не утопічних чи антиамериканських, а цілком реальних загальноєвропейських збройних сил, що діють під егідою та в межах Північноатлантичного альянсу.

Повертаючись до історичних прецедентів, ще раз наголосимо, що європейська дипломатична історія просто рясніє прикладами поділів і зради слабших держав і молодших союзників (партнерів). Готовність збройно захищати базові цінності євроатлантичної цивілізації у більшості європейських країн і народів є вкрай низькою. Максимум, що можна від них очікувати, це «замо-

рожування» конфлікту на десятки років, коли проблема не вирішується, а просто відкладається «до ліпших часів», які можуть і не настати.

1.4.2. НАТО: воєнно-оборонний союз чи політичний клуб?

Сьогодні лише Сполучені Штати Америки спроможні до визвольного-захисних воєн, покликаних зупинити й покарати агресора. Причому йдеться саме про США, а не Північноатлантичний альянс. Останньому ще належить довести свою ефективність у власне воєнній сфері – дати відсіч хоча б одному агресору та захистити хоча б одну країну. Нинішній час є випробуванням не лише для України, а й для НАТО, який цілком може втратити довіру частини своїх нових членів.

Північноатлантичний альянс містить у собі низку суперечностей, теоретично притаманних будь-якій системі колективної безпеки. Ці суперечності пов'язані з розподілом ресурсів і відповідальності між учасниками системи: їх спроможністю діяти спільно й узгоджено, а доволі часто і всупереч історично усталеним зовнішньополітичним пріоритетам та зв'язкам; готовністю системи до швидкої колективної реакції на безпекові виклики; труднощами ідентифікації спільних загроз і планування, забезпечення та здійснення спільних операцій.

Північноатлантичний альянс ще не мав історичної нагоди показати себе саме як воєнний оборонний союз, здатний дати відсіч агресору в конвенційній війні. Упродовж біполярної епохи він існував під прикриттям ядерного паритету й могутнього збройного потенціалу Сполучених Штатів Америки. У постбіполярні часи, принаймні до сьогодні, Альянс не мав серйозних

мобілізує військову могутність. Крім того, відносно нещодавно він прийняв до лав збройно слабкі країни, більшість з яких не приділяли достатньої уваги підтримці й фінансуванню своєї обороноздатності. Парадоксально, але на сьогодні саме Українська армія, попри всі тимчасові труднощі її відродження, виявилася найбільшою у Східній і Центральній Європі збройною силою, спроможною протистояти потужній агресії зі сходу, що робить Україну перспективним союзником Північноатлантичного альянсу.

Воєнна перемога над агресором потрібна не лише українським Збройним силам, а й країнам – членам НАТО. Інакше яким є сенс існування цієї системи колективної безпеки? Складається враження, що принаймні на сьогодні Північноатлантичний альянс є більше ідеологічною спільнотою, політичним клубом і координаційним центром, ніж дієздатним воєнним союзом. Саме час довести протилежне. Російська агресія проти України надає країнам євроатлантичної спільноти винятковий історичний шанс продемонструвати свою воєнну спроможність стримати агресора та перетворити Північноатлантичний альянс на могутню збройну силу глобального масштабу, а не фіктивну безпекову спільноту, що «ховається» за потужним військовим потенціалом США.

1.4.3. Роль США у протидії відродженню російського імперіалізму

Єдиною потужною стримувальною силою глобального масштабу були і є Сполучені Штати Америки. Усі інші можуть про подібну світову роль лише мріяти.

Особливо це стосується сучасної Росії, яка є буквально одержимою ненавистю до Сполучених Штатів, наслідуючи при цьому об'єкт своєї ненависті навіть у дрібницях і намагаючись стати такими собі мікро-США, принаймні на пострадянському просторі. Подібні намагання виявляються, зокрема, в демонстративному прагненні набути прав наднаціональної юрисдикції і вже на підставі цих односторонньо привласнених прав судити громадян сусідніх країн, звинувачуючи їх у вигаданих воєнних злочинах.

Сьогодні у світовій та європейській політиці все «як завжди»: сильні й ситі хочуть миру й стабільності; сильні й бідні – воювати, панувати, грабувати; слабкі й бідні – захисту й допомоги.

Усе відбувається в когнітивних межах реалістських теоретико-методологічних уявлень про міжнародну політику як боротьбу за владу: Росія прагне змінити баланс сил на свою користь; Європа (в особі провідних держав) підтримати статус-кво; Сполучені Штати Америки намагаються водночас зберегти світовий баланс сил, що склався після «холодної війни», і здійснити частковий владно-силовий перерозподіл, зміцнивши трансатлантичну солідарність і посівши сильніші позиції у Східній Європі, для отримання переваг в майбутній «битві за Євразію».

Україна опинилася на перетині ліній глобальних і регіональних силових взаємодій і стала не лише учасником, а й індикатором їх інтенсивності. Наразі США мають найбільші шанси досягти успіху на цьому історичному відтинкові одвічної «боротьби за владу» у світовій політиці, а тому цю наддержавну силу потрібно вважати найліпшим союзником для Української держа-

ви, позаяк саме у її зміцненні й розвитку американська сторона зацікавлена чи не найбільше.

Великодержавне протистояння подекуди сприяє збереженню незалежності державностей менших (малих і середніх), території яких можуть перетворитися на буферну зону, нейтральну смугу, символ компромісу та індикатор агресивності такого протистояння. Проте справжня незалежність ґрунтується на потужному владно-силовому потенціалі та високому статусі в глобальній владно-силовій ієрархії, надаючи державі можливість здійснювати автономні зовнішньополітичні курси та уникати периферійного становища у світовій політиці.

Дотепер історія не знала прикладів систем міжнародних відносин без домінуючих держав і держав-гегемонів. Сучасна світова політика не може вважатися винятком, оскільки провідну роль у ній відіграють Сполучені Штати Америки (єдина на сьогодні наддержава) й очолювана ними євроатлантична спільнота. Американське лідерство є досить м'яким і толерантним, якісно відрізняючись від попередніх історичних зразків великодержавного панування. З багатьох питань, крім критичних для власної національної безпеки, Сполучені Штати постають більше лідером, покровителем і партнером, ніж гегемоном і панівною силою. Безперечно, ідеалізувати цю наддержаву не варто (як і будь-кого, хто має свої інтереси, а таких абсолютна більшість), однак наразі більшу загрозу становлять зовнішньополітичні помилки США, ніж їх світове домінування й гегемонізм.

Аби уникнути занурення в хаос і безлад та запобігти відродженню ґрунтованих на насильстві архаїчних

форм міжнародних відносин на зразок імперіалізму чи колоніалізму, сучасний світ потребує глобального великодержавного лідерства. Нині таку роль спроможні виконувати лише Сполучені Штати Америки разом зі своїми союзниками. Відродження російського імперіалізму на пострадянському просторі, державно-політична дезінтеграція й періодичні спалахи ісламського фундаменталізму на Близькому Сході є серйозним сигналом для Сполучених Штатів щодо необхідності посилення їх провідної ролі у світі та здійснення більш активної, послідовної й далекоглядної зовнішньої політики, яка відповідатиме потенціалу цієї наддержави. Україна спроможна виконувати важливу роль у системі глобального американського лідерства, виступаючи головним стратегічним партнером США у Східній Європі та на пострадянському просторі. Для української зовнішньої політики тісні союзницькі відносини зі Сполученими Штатами на більш-менш тривалий період часу можуть навіть замінити належність до Північноатлантичного альянсу.

Подібне американському «м'яке» домінування і гегемонізм в історії ще не траплялися, а відомі альтернативи є значно гіршими, загрожуючи новими розколами світу й новими світовими війнами. У цьому сенсі Сполучені Штати якісно відрізняються від класичних великих держав, зорієнтованих на сфери впливу та імперське домінування. Метою американської зовнішньої політики є трансформація міжнародних відносин у напрямі побудови довкола євроатлантичного центру сил єдиного світового суспільства. Класична імперія руйнується внаслідок міжнародної конкуренції та внутрішнього виснаження-закостеніння. Натомість глобально зорієн-

тована велика держава або «розчиняється» у створеному нею світовому суспільстві, трансформуючи своє лідерство в глобальне колективне самоврядування, або деградує до рівня класичної великої держави (імперії), або ж гине у своїй героїчній спробі змінити світ.

Україна після двох десятиліть «проїдання» радянського спадку, системної корупції та всеосяжного російського впливу (передусім ідеться про енергетичну, культурну й кадрово-політичну залежність) піднімається на новий щабель розвитку. Упродовж наступного періоду історичної еволюції українська державність зміцнюватиметься, нарощуватиме свій владно-силовий потенціал, підноситиме власний статус у міжнародних відносинах. Подібне статусне зростання відбуватиметься за підтримки демократичного світу, передусім США, оскільки стратегічне партнерство з РФ не принесло нічого, крім війни й залежності.

Українська держава має всі шанси набути для американської зовнішньої політики на східноєвропейських, центральноєвропейських та євразійсько-континентальних теренах того самого статусу, який має Ізраїль на теренах близькосхідних. Перспектива набуття такого статусу є цілком реальною, адже «завдяки» російсько-імперській мегаломанії Східна Європа й континентальна Євразія дедалі більше нагадують конфліктний Близький Схід, а можливо, й щось більш загрозливе та руйнівне. Зростання значення Української держави в системі американських зовнішньополітичних пріоритетів відбуватиметься разом зі зростанням її внеску в утвердження миру та стабільності на пострадянському просторі, що безпосередньо пов'язано зі спроможністю стримати й відкинути імперський реваншизм РФ.

Нині Україна робить усе від неї залежне, щоб довести свою здатність бути надійним союзником Сполучених Штатів: бореться проти агресії, стримуючи новоявлених кремлівських імперіалістів, зближується з євроатлантичною спільнотою, інституційно уособленою Північноатлантичним альянсом та Євросоюзом, намагається максимально швидко й ефективно реформуватися. І саме від успіху та щирості цих зусиль залежить зацікавленість американської сторони в українських перспективах. Набуття Україною членства в Північноатлантичному альянсі, як і перетворення самого Альянсу на дієздатну систему колективної безпеки, потребує часу. Тому на сьогодні стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами залишається головною зовнішньою (міжнародною) гарантією безпеки й незалежності Української держави, натомість внутрішньою гарантією є її потенціал, передусім збройний.

У сучасній зовнішній політиці України стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами може відіграти роль тимчасового замітника членства в Північноатлантичному альянсі. Інакше кажучи, двосторонній союз із єдиною у світі наддержавою цілком спроможний замінити (хай і тимчасово) членство в поки що недостатньо дієздатній системі колективної безпеки. Одним із пріоритетних напрямів американсько-української співпраці може стати підвищення ефективності й нарощення збройного потенціалу Північноатлантичного альянсу, оскільки американський збройний потенціал перевищує відповідні потенціали всіх країн-членів, а український – потенціали багатьох із них.

Антиімперські сили, спроможні стримати агресора та нейтралізувати інші загрози міжнародному миру й

безпеці, доповнивши тим самим глобальну роль Сполучених Штатів, існують на регіональному рівні, й Україна поміж них. Роль Української держави в захисті «об'єднаної Європи», підтриманні балансу сил на пострадянському просторі, стримуванні різноманітних загроз, що походять із континентальної Євразії (причому імперська є лише однією з них), є вкрай важливою. Успішне виконання цієї ролі вимагає тісного й ефективного стратегічного партнерства України передусім зі Сполученими Штатами Америки.

2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Основою влади у всіх державах <...> є досконалі закони і сильне військо. Проте досконалих законів не буває там, де немає сильного війська...

Н. Макіавеллі

2.1. Зовнішня політика та збройний конфлікт: перемагати, домовлятися, переконувати

Ефективна зовнішня політика можлива лише за умови оптимального поєднання трьох її базових інструментів – дипломатії, збройних сил, пропаганди. Уміння комбінувати їх і бути гнучким є вирішальним у зовнішньополітичній діяльності. Крім того, необхідно зважати на зростаюче значення в цій діяльності спецслужб, які поступово набувають статусу ще одного інструменту зовнішньої політики. Безперечно, саме дипломатія відіграє головну роль у зовнішньополітичній діяльності, однак без збройних сил вона безпорадна, а без пропаганди – непереконлива. Водночас за часів війни першим засобом зовнішньополітичної діяльності є зброя, натомість дипломатичні та пропагандистські інструменти її лише доповнюють. Дипломатія призначена реалізовувати національні інтереси у спосіб пере-

говорів; збройні сили – насильства чи погрози ним; пропаганда – ціннісного впливу, переконання, навернення.

Роль останнього з трьох інструментів багаторазово зросла за часів біполярності. Пропаганда остаточно й безповоротно стала одним із засобів зовнішньополітичної діяльності саме в минулому столітті. Сьогодні, за постбіполярної доби, її значення в зовнішній політиці не зменшилося, хоча природа пропагандистського впливу порівняно з часами «холодної війни» дещо змінилася. Нині вже не йдеться про спробу тотального (чи навіть тоталітарного) навернення у свою «ідеологічну віру» (комунізм, лібералізм, фашизм). Сьогоднішня зовнішньополітична пропаганда не ґрунтується на світоглядах і не прагне їх змінювати: її завдання вузькі, технічні, ситуативні. Одним із таких завдань є забезпечення масового ефекту й масової підтримки певної дипломатичної дії. Дипломатія вкрай потребує пропагандистського доповнення й поширення, оскільки на відміну від пропаганди, зорієнтованої на маси, має «кабінетний» характер, стосуючись досить вузького кола експертів.

Зовнішньополітична пропаганда будь-якої країни має бути зосереджена передусім на демонструванні та обґрунтуванні значення цієї країни для підтримання міжнародного миру й безпеки та забезпечення регіонального і світового технологічного, культурного, економічного розвитку. Кожна держава, що прагне відігравати хоч якусь роль у міжнародній політиці, має не лише справами, а й словом довести свою потрібність світовій спільноті – розробити власне оригінальне бачення цієї спільноти та свого місця в ній.

Головним і цілковито позитивним завданням зовнішньополітичної пропаганди є ціннісно-концептуаль-

не артикулювання міжнародної ідентичності певної держави та поширення (а подеколи нав'язування) уявлень про цю ідентичність на решту світу. Безперечно, компрометація, критика, викриття ворогів також є важливою метою пропагандистських зусиль у сфері зовнішньої політики. Однак у цьому випадку йдеться про завдання суто негативне (інколи деструктивне), значення якого зростає переважно в періоди конфліктів і протистоянь. Крім того, критика противника може бути успішною лише тоді, коли вона ґрунтується на чітких і розвинених уявленнях про самого себе. Подібні уявлення також украй потрібні задля артикулювання національних інтересів.

У зовнішньополітичному дискурсі сучасної України присутня низка пропагандистських стереотипів, яких варто позбутися. Зокрема, йдеться про зайве фіксування на отриманні військово-технічної допомоги від країн – членів Північноатлантичного альянсу: отримання чарівної зброї, яка надасть можливість відбити ворога та не витрачати зайвих зусиль і коштів на реформування армії. Тож одне з багатьох важливих питань комплексної дипломатичної взаємодії України з державами євроатлантичної спільноти штучно акцентується й так само штучно перетворюється на критичне в моральному й політичному сенсах.

Українська держава та збройні сили дійсно потребують військово-технічної допомоги, однак її надання не варто вважати панацеєю від усіх військово-політичних проблем України. Ситуація та сама, що і з фінансово-економічною допомогою, коли більшість можливостей вирішення питань залежить від самих українців, а не від стороннього сприяння. Кожен, навіть наймен-

ший воєнний успіх наближає перспективу отримання військової допомоги, яку надають тим, хто хоч інколи перемагає або принаймні мужньо тримається. Схожою є ситуація України, яку на відміну від Кувейту ніхто не заходився рятувати. Варто раз і назавжди усвідомити, що на Донбасі «бурі в степу», як-от «Бурі в пустелі», не буде, а якщо й буде, то вчинити її мають самі українці. Одним із базових принципів міжнародної політики був і залишається принцип самопомоги, що передбачає міжнародну підтримку переважно тих держав, які самі здатні ефективно захистити себе.

Українська держава (передусім її армія, пропаганда, дипломатія, а також спецслужби) має довести свою спроможність стримувати російський імперіалізм і бути східним щитом європейської цивілізації, адже саме в такій політичній ролі вона цікавить євроатлантичний світ. Демонстрування здатності виконати цю роль, навіть на рівні мінімальної оборонної достатності, створить передумови для отримання військово-технічної допомоги Заходу. Надання цієї допомоги варто уявляти не як великодушний акт одноразової добродії, а як процес налагодження комплексного, тривалого та взаємовигідного військового й військово-технологічного співробітництва. Проста передача Україні окремих систем оборонної зброї нічого принципово не вирішить, оскільки суттєво не підвищить технологічний рівень вітчизняних Збройних сил. Водночас потрібен час, аби українське військо засвоїло й інтегрувало (технічно, тактично, організаційно) передані зразки високих військових технологій Заходу. Крім того, суто оборонний характер цих систем озброєнь може спричинити затягування конфлікту, актуалізувавши «афганський сцена-

рій» розвитку подій на Донбасі, в межах якого тривале збройне протистояння, поєднане з економічними й дипломатичними санкціями, має призвести до виснаження, а згодом і розпаду РФ.

Отримання військової й військово-технічної допомоги є складним питанням, яке потребує комплексного вирішення, що включатиме максимально диверсифіковане залучення окремих елементів новітніх систем озброєнь, зокрема через технології подвійного призначення, та остаточне збирання цих систем уже на українських теренах; максимально можливе залучення високотехнологічної нелетальної військової допомоги; максимальне залучення західних інвестицій до українського ОПК; максимальне підвищення ролі військової дипломатії й технологічної розвідки; максимальне підвищення ролі недержавних інституцій (зокрема військово-патріотичних товариств і приватних військових компаній) як каналів залучення військової й військово-технічної допомоги; створення приватних добродійних фондів сприяння Українській армії, що діятимуть за кордоном з метою залучення відповідних ресурсів; припинення риторичного й пропагандистського акцентування проблеми надання військової та військово-технічної допомоги і переведення цієї проблеми в площину конкретних рішень і домовленостей, що не підлягають широкому обговоренню.

Необхідно мати на увазі, що євроатлантичний світ бореться не лише за Україну, а й проти імперського реваншизму Кремля. Тому критично важливо не стати «новим Афганістаном», не бути пасивним елементом сценарію руйнації РФ за моделлю знищення СРСР (в'язка та кривава регіональна війна, санкції й диплома-

тична ізоляція, зміна глобальної економічної кон'юнктури – основні елементи цього сценарію). Мається на увазі не якась особлива підступність і цинізм західних партнерів України, що демонструють досить високий рівень солідарності з Українською державою та надають їй певну допомогу, якої завжди буде замало. Ідеться більше про об'єктивний перебіг подій, ніж про лихі наміри та великодержавні змови. Так, затягування конфлікту, його перетворення на в'язку й тривале протистояння може призвести до актуалізації згаданого «афганського сценарію». Тому Україна повинна зробити все від неї залежне, аби вирішити конфліктну ситуацію якомога швидше і радикальніше.

Головною метою та цінністю української зовнішньої політики була й залишається незалежність, що передбачає, по-перше, уникнення зовнішньої залежності, тобто збереження спроможності до здійснення автономних зовнішньополітичних курсів; по-друге, уникнення периферизації, тобто статусного пониження в межах глобальної владно-силової ієрархії (скочування на її нижчі щаблі). Україна не повинна стати безмовним і безправним інструментом у руках більш сильних країн.

Першою умовою зовнішньополітичної незалежності є максимально великий обсяг владно-силового потенціалу держави та її максимально високий статус у межах владно-силової ієрархії світової політики. Саме цього й має прагнути Україна. Крім того, в контексті сьогоденного збройного конфлікту необхідно мати на увазі таке: що більше проблем своєї зовнішньої та внутрішньої політики Українська держава вирішить самостійно, то вищого міжнародного статусу вона набуде в повоєнний період.

Безперечно, виважені блокові й союзницькі стратегії й тактики також відіграють свою роль у збереженні та зміцненні державної незалежності на міжнародній арені. Проте йдеться про вторинні стратегії й тактики, адже слабка периферійна держава стане тягарем для будь-яких міждержавних союзів, систем колективної безпеки, інтеграційних об'єднань, відіграючи в них другорядні ролі та перебуваючи в залежному від більш потужних країн-членів становищі. Крім того, необхідно максимально обережно ставитися до блоковості як такої, оскільки поділ світу на замкнуті та ворогуючі блоки не ліпший сценарій його подальшого розвитку. Зрештою, будь-яка замкнутість спричинює накопичення потенціалу агресивності й підриває потенціал співпраці.

2.2. Ще раз про концепцію «гібридності» та її інтерпретаційно-аналітичні межі

Українсько-російський збройний конфлікт емпірично підтвердив релевантність концепції «гібридної» війни, окресливши водночас її інтерпретаційно-аналітичні межі. Ідеї «гібридності» цілковито заслуговують на широке й інтенсивне застосування у витлумаченні та аналізі явищ міжнародних відносин, проте надуживати ними також не варто. Зрозуміло, що, по-перше, будь-яка війна тією чи іншою мірою є «гібридною», тобто не обмежується лише збройним протистоянням, а складається з ідеологічних, пропагандистських, політичних, економічних культурно-психологічних та інших елементів. По-друге, будь-який агресор прагне використати внутрішні розколи й суперечності суспільств – об'єктів агресії, воюючи та здійснюючи окупацію руками місце-

вих ренегатів. По-третє, будь-який збройний конфлікт зброєю й вирішується: саме вона постає останнім і вирішальним чинником, усі інші є контекстуальними й у кульмінаційний момент стають другорядними.

Термін «гібридність» подібно до більшості понять і категорій зовнішньополітичного й міжнародно-політичного дискурсу використовується як в аналітично-інтерпретаційних, так і пропагандистсько-ідеологічних цілях. Тому доречно говорити про два відповідні розуміння терміна «гібридність» – пропагандистсько-ідеологічне й аналітично-інтерпретаційне. Подеколи «гібридність» використовується для виправдання страху перед повномасштабною війною та небажання чи неготовності сторін вступати у відкритий конфлікт. Тут термін застосовується саме в пропагандистсько-ідеологічному розумінні. Натомість в аналітично-інтерпретаційному розумінні «гібридну» війну доцільно тлумачити як стадію конфліктної ескалації, на якій дипломатичні домовленості цілком можливі, а повномасштабній війні ще можна запобігти.

У більшості збройних конфліктів зброя відразу не застосовується, оскільки конфліктуючі сторони потребують певного часу для моральної, політичної, ідеологічної та військової мобілізації. Крім того, необхідно зважати на природний страх людини та людських спільнот перед насильством. Більшості сучасних держав притаманний страх застосування зброї задля досягнення зовнішньополітичних цілей. У такій ситуації перевагу на міжнародній арені здатен отримати той, хто цього страху позбавлений. Практиці й концепції «гібридної» війни може бути протиставлена практика і концепція тотальної війни, яка передбачає цілковиту військову

мобілізацію країни та рішучу готовність захищати її всіма збройними засобами. Власне, в цьому й полягає асиметричність відповіді слабшої сторони конфлікту на агресію сторони потужнішої.

Війна є небезпечною й мало передбачуваною справою. У війні можна як перемогти, так і програти. Повномасштабному застосуванню зброї передують: підготовчий період («кризова мобілізація»); період погроз збройною силою, ідеологічного оброблення противника та пропагандистської легітимації майбутнього звернення до зброї («холодна війна»); період часткового застосування зброї. Саме впродовж останнього періоду постають елементи «гібридності», коли суто військові чинники національної могутності використовуються в комплексному й динамічному поєднанні з чинниками політичними, економічними, ідеологічними, дипломатичними тощо. У подальшому перевага одного з них залежатиме від характеру еволюції конфлікту, зокрема від того, чи трансформується він у повномасштабне збройне протистояння.

Таким чином, є підстави розглядати «гібридну» війну як переддень війни повномасштабної – стадію ескалації конфлікту. Важливим на цій стадії є те, що конфліктуючі сторони мають певні політико-дипломатичні можливості уникнути поглиблення збройного протистояння та зупинитися, досягнувши певного компромісу – на рівних умовах або в інтересах одного з учасників. У «гібридній» війні можна зазнати й поразки, яка на цій стадії ескалації конфлікту також буде «гібридною», тобто не такою жорстокою й тотальною як поразка в повномасштабній війні (більше навіть ітиметься про відступ, ніж про поразку).

Упродовж «гібридного» періоду учасники збройного конфлікту: зважують «ціну перемоги» (оцінюють ставки); здійснюють дипломатичний тиск, агресивну передвоєнну пропаганду, активну диверсійно-підривну діяльність; шукають і залучають на свій бік впливових союзників; мобілізують (у т.ч. морально) свої народи й намагаються деморалізувати народи ворожі; вибірково застосовують збройні сили. Під час «гібридної» стадії ескалації збройного конфлікту важливу роль відіграє політико-дипломатичний і політико-військовий блеф, а конфліктуючі сторони більше бояться зазнати поразки, ніж прагнуть перемоги.

Страх керівників і паніка громадян (хоча агресор зазвичай ховає страх за нахабством, а паніку за агресивністю) формують емоційне тло періоду «гібридності», вони ж є головними засобами впливу. Поразки можна зазнати вже на цій стадії розгортання збройного конфлікту і головною причиною такої поразки буде саме страх керівників і паніка громадян. Натомість перемога в період «гібридності» досягається переважно мужністю, дисципліною, стриманістю, згуртованістю. Варто підкреслити, що моральні якості суспільства в період «гібридної» війни відіграють не меншу (можливо, й більшу) роль, ніж якості військово-політичні й політико-дипломатичні.

Загалом еволюція збройних конфліктів може відбуватися за різними схемами без дотримання чіткої стадійної послідовності. Частина подібних конфліктів відразу сягає стадії повномасштабної війни, частина послідовно минає всі стадії конфліктної ескалації, а інші згасають на одній зі стадій. Можливим також є «накладання стадій», зокрема коли одна зі сторін конфлікту,

зазвичай це агресор, уже розпочавши повномасштабну війну, намагається видати її за «гібридну». Таке камуфлювання потрібне, аби деморалізувати й дезорієнтувати об'єкт нападу та ввести в оману світову спільноту. Жертва агресії також може вдавати, що збройний конфлікт досі є на стадії «гібридності» й «не помічати» повномасштабної війни. Така позиція зумовлена страхом перед війною, а також намаганням зберегти хоча б мінімальні можливості для дипломатичного вирішення конфлікту. Водночас стадія «гібридності» не може тривати постійно й рано чи пізно завершиться або відступом однієї зі сторін, або компромісом (взаємовигідним чи вигідним для одного з учасників), або повномасштабною неприхованою війною, або поверненням до попередніх стадій конфлікту (наприклад стадії «холодної війни»).

Концепція «гібридної» війни переважно під впливом українсько-російського конфлікту набула поширення й акцентування. Нині цією популярною концепцією намагаються пояснити всі особливості зазначеного конфлікту, зокрема страх обох сторін перед повномасштабним застосуванням збройних сил. Причому цей страх зберігається навіть тоді, коли таке застосування вже має місце. Росія остерігається значних втрат, внутрішньої нестабільності, економічного занепаду, негативної реакції світової спільноти. Українські ж страхи аналогічні побоюванням будь-якої іншої жертви агресії.

Суперечки довкола визначення «гібридності» мають не лише теоретичне, а й суто практичне значення. Не варто «заграватися» в «гібридну» війну, оскільки можна прогавити початок війни повномасштабної, тобто, втративши пильність, втратити стратегічну ініціативу. У випадку російсько-українського збройного конфлік-

ту ознаки повномасштабної війни унаочнюються дедалі більше. І концепції «гібридності» вочевидь недостатньо, аби описати й пояснити російські танкові та артилерійські колони, що перетинають український кордон, застосування систем залпового вогню й інших потужних артилерійських систем, масштабні воєнні операції, що розробляються в російських штабах і здійснюються під російським командуванням. Збройний конфлікт України та Росії дедалі менше нагадує складну й стратегічно витончену («шахову») гру в «гібридну» війну. Водночас бажання російського агресора захопити жертву її власними руками, граючи на внутрішніх суспільно-політичних суперечностях цієї жертви, залишається незмінним.

Очевидно, що всі збройні конфлікти містять інформаційну, пропагандистсько-ідеологічну, економічну, ресурсну, технологічну, внутрішньополітичну (та інші) складники. На стадії «гібридної» війни всі зазначені складники співвідносяться в рівній структурній пропорції та застосовуються однаковою мірою, перебуваючи у стані рівноваги. Натомість на інших стадіях ескалації збройного конфлікту структурна пропорція та пріоритетність застосування змінюється на користь одного або кількох із них.

У разі, якщо країна-агресор не визнає власне вторгнення, то йдеться не стільки про «гібридність», скільки про звичайнісінький цинізм, підступність і боягузтво, тобто про моральні якості, притаманні негідникам і злочинцям. Сьогоднішня Росія не готова відповідати за свої злочини проти міжнародного миру й безпеки, вона елементарно залякує Україну, Європу, Сполучені Штати й відверто блефує. Тому йдеться не стільки про «гібридну» війну, скільки про війну «кримінальну» – залучен-

ня звичаїв і методів (та навіть жаргону) кримінального світу до зовнішньополітичної діяльності. Загалом, політичні наслідки «кримінальних революцій» приватизаційної епохи 90-х були недооцінені. Цінності й методи кримінального світу нікуди не зникли й не були подолані. Понад те, в багатьох пострадянських країнах вони піднесли до державного рівня, перетворившись на один з ключових елементів політичної культури й політичної діяльності. Саме сповідування кримінальних цінностей і використання кримінальних методів у зовнішній політиці може справляти враження «гібридності».

Сучасна Росія є більше продуктом «кримінальних революцій» приватизаційної епохи 90-х років, ніж наступницею імперій минулого. Тому й у зовнішній політиці цієї пострадянської держави за військово-політичною й дипломатичною «гібридністю» доволі часто приховується злочинна рептильність. Секрет «успішного» злочину полягає в тому, щоб залякати жертву, викликавши в неї паралізуючий страх перед відвертою й нахабною агресією. Саме так і діє РФ – держава, що вчиняє кримінальний, а не політичний злочин. У цьому й полягає її головна відмінність від тоталітарних великодержавних «месій» на зразок Радянського Союзу чи Третього рейху. Останні були країнами, що чинили масштабні політичні злочини проти людяності, очолювали ці країни політичні злочинці глобального масштабу, а не політики зі свідомістю й культурою кримінального злочинця епохи «дикі» приватизації.

Історія міжнародних відносин і воєн має достатньо прикладів «гібридності», й у цьому сенсі українсько-російський конфлікт не є винятковим. Так, Тридцятирічна війна, в якій чинники релігійних переконань, релігійних

розколів, релігійних меншин, як і релігійна пропаганда в цілому, відігравали одну з провідних ролей, у певному сенсі була війною «гібридною». Війни революційної Франції та Наполеонівські війни також мали ознаки «гібридності», оскільки французька армія несла із собою та поширювала революційні ідеї, використовуючи внутрішні суспільно-політичні суперечності й розколи в країнах-об'єктах завоювань. Подібно й держави антифранцузьких коаліцій покладалися на монархічну ідеологію та роялістську еміграцію й підпілля. Бонапарт у протистоянні з імперією Романових експлуатував «польське питання» та проблематику кріпацтва, тобто діяв цілком «гібридним» чином. У цьому ж контексті доречно згадати роль прихильників ідей Великої французької революції (зокрема членів закордонних яacobінських клубів) у збройній експансії революційної Франції. Імперія Романових інтенсивно використовувала в зовнішньополітичній пропаганді ідеї панславізму та ідеологію слов'янофільства, намагаючись підірвати й деморалізувати своїх противників, передусім Австро-Угорщину та Османську імперію. Панславістський рух мав для царату важливе міжнародне значення, відіграючи роль своєрідного ідеологічного «тарану» на Балканах та в Центральній Європі. Кайзерівська Німеччина використовувала внутрішні російські революційні рухи (зокрема більшовизм) та активно експлуатувала «польське питання». Противники Британської імперії провокували та підтримували антиколоніальні повстання і заколоти, також діючи в опосередковано-«гібридний» спосіб.

Радянський Союз робив ставку не лише на збройну силу, а й на прихильників комунізму та внутрішні суспільно-політичні й економічні суперечності в «капіта-

лістичних країнах». Подібно й нацистська Німеччина використовувала у своїх інтересах націоналістичні рухи Центральної та Східної Європи, а мілітаристська й імперська Японія – антиколоніальні рухи в Азії. Цілком у термінах «гібридності» може тлумачитися й діяльність Комінтерну, який у руках радянського керівництва був засобом ідеологічної диверсії, внутрішньої дезорганізації противників, отримання розвідувальної інформації. Наприкінці свого існування він зі зняття поширення світової революції перетворився на звичайнісіньку шпигунську мережу.

Під час «холодної війни» більшість збройних конфліктів у «третьому світі» мали «гібридний» характер. Ці конфлікти були формою приховано- опосередкованого протистояння СРСР і США – боротьбою соціалістичної (про радянської) та капіталістичної (про західної) орієнтацій соціального розвитку, причому боротьбою комплексною, що мала не лише військові, а й економічні, політичні, ідеологічні, етнічні, культурні аспекти.

Фактично в історії не існувало воєн без ознак «гібридності», а це аргумент на користь того, що «гібридна» війна є фазою ескалації збройного конфлікту, а не окремим різновидом війни.

2.3. Загрози інтернаціоналізації проблемних питань внутрішньої політики

Одним із важливих показників зовнішньополітичної (дипломатичної, збройної, пропагандистської) слабкості держави є ситуація, коли питання її внутрішнього облаштування виносяться на міжнародне обговорення. Навіть якщо таке обговорення не матиме серйозних

формально-договірних і реально-політичних наслідків, загрозливим є сам прецедент інтернаціоналізації суто внутрішніх проблем країни. Це порушує державний суверенітет, а держава потрапляє в пастку «гібридної» війни, надаючи агресору додаткові можливості для її дестабілізації та ослаблення. Висунення на міжнародному рівні вимог щодо федералізації країни чи надання якихось особливих прав для новоявлених територіальних утворень не лише порушує державні суверенні права, а й провокує внутрішні конфлікти, готуючи сприятливий ґрунт для зовнішньої агресії. І не має принципового значення, висуваються ці вимоги дружною чи ворожою країною, оскільки результат завжди негативний – обмеження суверенітету ззовні й політична дестабілізація всередині.

Проблематика реформування України також небезпечно інтернаціоналізується й починає використовуватися для тиску на Українську державу з метою зміни її позицій з питань, які майже не стосуються внутрішніх економічних і політико-правових реформ. Усвідомлюючи нагальну й критичну необхідність глибокого реформування всіх аспектів суспільного життя, не можна створювати можливість для шантажування України реформістською риторикою та використовувати її для відмови в реальній допомозі. Політично доцільно та взаємовигідно уникати ситуацій, коли розмови про «відсутність реформ» сприйматимуться як західний еквівалент російських звинувачень у «фашизмі».

Україна має достатньо досвіду суспільних трансформацій та перманентного очікування «справжніх реформ», аби побачити на власні очі та зрозуміти, наскільки повільним є перебіг соціальних змін і наскільки

мало очікування відповідають реальним результатам. Реформування – процес тривалий і суперечливий, а результати цього процесу ніколи не були однозначними. Тому всі без винятку реформи – повільні, складні та суперечливі. Натомість миттєвість т.зв. шокової терапії потребує тривалої постшокової адаптації, яка може забрати більше часу, ніж поступове й наполегливе реформування.

Корупція в українському суспільстві також не може бути подоланою негайно – раз і назавжди – хоча б тому, що явище це вічне й більшою чи меншою мірою притаманне всім країнам. Ситуація ж в Україні ускладнюється всеосяжною корумпованістю. Корупція тут не злочинне й маргінальне явище, а механізм соціальної взаємодії за умов олігархії, що підмінив механізми цивілізовані й легітимні, ховаючись за ними та набуваючи їх вигляду. Подібна тотальна корумпованість є результатом тотальної олігархізації, тому українська корупція згине разом із українською олігархією. Потрібні історичний час та історичні зусилля, аби це сталося, й жоден зовнішній тиск процес боротьби з корупцією суттєво не пришвидшить, а можливо, й уповільнить. Українці самі усвідомлюють життєву необхідність такої боротьби, адже для багатьох із них це боротьба із власною слабкістю й недосконалістю за власні ж честь і добробут.

Проблематика федералізації України, попри своє постійне обговорення, пропагандистське надуживання, риторичне «перемелювання», залишається надзвичайно показовою в сенсі загроз інтернаціоналізації питань внутрішньої політики. Характерно, що не лише вороги, а й деякі союзники Української держави вимагають від неї конституційних змін, порушуючи суверенне право

Українського народу обирати для себе найбільш прийнятну форму державного устрою. Росія, зрозуміло, прагне ослабити Україну – дезінтегрувати зсередини та зробити неспроможною до ефективної й рішучої зовнішньої політики. Ті ж на Заході (головним чином у Європі), хто обстоює ідеї внутрішньої реструктуризації Української держави на федеративних (а деякі навіть на конфедеративних) засадах, або прагнуть якнайшвидше припинити конфлікт ціною територіальної й політичної цілісності України, повернувшись до комфортного та спокійного життя, або дійсно щиро вважають, що федералізація цей конфлікт залагодить, ігноруючи та не помічаючи деструктивний чинник російської агресії, або ж діють в інтересах РФ, керуючись як безкорисливою симпатією, так й іншими мотивами.

Загалом федералізація є не лише шкідливою, а й неможливою. Шкідливою тому, що нав'язується ззовні, підриває державний суверенітет і суперечить національним інтересам. Причому необхідно ще раз підкреслити, що небезпеку становить уже сам факт винесення цього суто внутрішнього питання на міжнародне обговорення. Можна йти на серйозні зовнішньополітичні поступки, проте слід максимально уникати ситуацій, коли будь-які конституційні зміни (не лише стосовно державного устрою чи навіть адміністративної децентралізації) стають предметом дипломатичного торгу; надто потрібно уникати ситуацій, коли обіцянки ці зміни здійснити фіксуються в міжнародних договорах.

Для України федералізація небезпечна своєю нездійсненністю. Федеративні держави формувалися внаслідок тривалої історичної еволюції у спосіб поступового об'єднання й інтеграції різнорідних земель, по-

шуку внутрішнього загальнонаціонального консенсусу та відповідних йому конституційних засад і державних структур, у спосіб спроб і помилок. Подібні держави ніколи не виникають умить – за бажанням різноманітних закордонних «реформаторів». Україна ж відразу постала як держава унітарна, більшість українців ніколи не підтримували ідеї федеративного устрою, а тому ця ідея може бути нав'язаною лише ззовні та ніколи не прищепиться в масовій свідомості й політичній культурі, сприймаючись як щось чужорідне, незрозуміле, непотрібне, як зайве ускладнення і без того бюрократично громіздкої структури державної влади.

3. ПРОГНОЗНІ СЦЕНАРІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ДВОСТОРОННІЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ І ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІРИ

*Нічого так не потребує управління державою,
як передбачливості, адже завдяки їй можна легко
запобігти багатьом лихам, подолання яких,
коли вони вже сталися, вимагатиме чималих зусиль.*

Кардинал Рішельє

3.1. Двосторонні сценарії розвитку подій

Україна перебуває в досить складній міжнародній і зовнішньополітичній ситуації, подальший перебіг якої залежить від перспектив збройного протистояння в південно-східних районах Донбасу. Сьогодні доцільно виокремлювати п'ять основних сценаріїв розвитку подій, три з яких радикальні, а два – проміжні й компромісні.

Перший радикальний сценарій (**сценарій тотальної війни**) передбачає тотальну війну проти Росії, що включає повну мілітаризацію суспільства; економічну, політичну, культурно-ідеологічну та пропагандистську мобілізацію; запровадження воєнного стану; максимальне спирання на власні сили, що зумовлено неминучою міжнародною ізольованістю принаймні на перших етапах

тотальної війни та відповідним зменшенням надходжень зовнішніх ресурсів; зорієнтованість на безкомпромісне знищення ворога; завдання ударів критичній інфраструктурі противника; активну партизансько-диверсійну діяльність; відмову чи зведення до мінімуму дипломатичної та зовнішньоекономічної взаємодії з ворожою державою та її сателітами; цілковите підпорядкування дипломатії збройним силам і військовій пропаганді.

Україна має шанси на перемогу в тотальній війні, оскільки протистоїть їй держава з обмеженими технологічними та фінансовими ресурсами; низьким «запасом міцності» політичної системи; населенням, якому властива негативна демографічна динаміка та неспроможність протистояти агресивним національним меншинам; «недомодернізованою» армією. Опір Українського народу російській агресії рано чи пізно поверне йому прихильність провідних держав світу, а також поглибить міжнародну ізоляцію РФ. Крім того, свою деморалізуючу та демотивуючу роль відіграють бойові дії на теренах самої Росії, що неминуче відбудуться за умов тотальної війни.

Цей сценарій є найбільш героїчним і жертовним, хоча й найменш імовірним. Він вимагатиме максимальної мобілізації й мужності. У разі його успішної реалізації більшість питань українсько-російських відносин буде вирішено остаточно, й історичні шляхи обох народів розійдуться назавжди, а ступінь антагонізму сягне найвищих показників. Україна отримає максимально високий рівень соціальної солідарності й національної єдності, а також новий історичний епос і міфологію, що мають шанси проіснувати ще багато століть, надавши потужний імпульс процесам творення нації.

Необхідно підкреслити, що тотальна війна є виключно оборонною. Вона не обов'язково призводить до масових жертв; якраз навпаки, готовність до такої війни суттєво стримуватиме агресора страхом значних втрат і загрозою перенесення бойових дій на його територію. «Тотальність» передусім передбачає загальну та всеосяжну мобілізацію суспільства й держави задля самооборони. Гасло цієї винятково оборонної війни формулюється так: «тотально змобілізуватися, аби вижити», а мета – «цілковито відкинути переважаючі сили агресора на його власну територію у спосіб завдання йому максимальних демотивуючих втрат».

Другий радикальний сценарій (сценарій «відтинання») передбачає остаточну відмову від окупованих територій та повний розрив з ними. Подальша історична доля цих територій цікавитиме Україну лише щодо її безпеки, тобто потужності оборонних споруд і достатності ступеня ізоляції цих земель. Українська державність певний час потребуватиме переформатування та пристосування до нової історичної ситуації, однак відсутність у складі України регіонів, де панують ренегатські й споживацькі настрої, більша компактність і вища лояльність українського суспільства, сприятливіші умови для реформування країни, міжнародна допомога зможуть зробити цей адаптаційний період більш-менш безболісним. Зрештою існують, зазнавши територіальних втрат, Грузія та Молдова; Сербія продовжує свій історичний шлях навіть без частини історичних земель.

Європейські країни як втрачали, так і набували територій (яскравими прикладами є Німеччина та Польща), що, однак, не заважає їм бути економічно процвітаючи-

ми й політично стабільними. Територіальні втрати не завжди означають втрату державності. У багатьох історичних ситуаціях усе навпаки. Втрата Німеччиною після багатьох століть боротьби Ельзасу й Лотарингії не зробила її слабшою і менш ваговою, ніж Франція, яка заволоділа цими територіями. Те саме можна сказати і про Кенігсберг та Східну Пруссію. Доволі часто придбання нових земель державу лише ослаблює, а втрата нелояльних, споживацьких, відсталих регіонів, що спричиняють постійні міждержавні конфлікти, – посилює.

Реалізація цього сценарію неминуче зашкодить престижу України на міжнародній арені. Він також зручний для частини представників місцевих напівкримінальних олігархій, які, зокрема, живляться із транскордонної злочинності й корупції, а також для люмпенізованого пострадянського міщанства, що заробляє на життя низькокваліфікованою працею за кордоном (у т.ч. і в країні-агресорі). Водночас необхідно підкреслити, що в разі реалізації цього сценарію йдеться не про якесь «цивілізоване розлучення», вигідне місцевому та загальноукраїнському криміналітету (бандитам, контрабандистам і хабарникам). Ідеться про жорстку та безкомпромісну «ампутацію» з розривом будь-яких відносин і зведенням «захисного муру» навколо новітньої «зони суспільно-політичного відчуження». Відповідно, і відносини з Росією мають бути зведені до мінімуму, що передбачає можливе подовження «захисного муру» на весь російсько-український кордон.

Третій радикальний сценарій (**сценарій «сателітності»**) передбачає пошук способів сепаратного замирення з Росією на вигідних для неї умовах, нехтування

інтересами західних партнерів, визнання автономії Донбасу, відмову від повернення Криму. Подібне замирення позбавить зовнішню політику Української держави значної частки незалежності та прив'яже її історичну долю до історичної долі РФ. Майбутнє обох країн, якщо воно знову стане спільним, навряд чи продемонструє щось відмінне від того, що раніше траплялося в історії цих двох народів, а шлях втрат, воєн, репресій повториться знову. Українська держава має забагато власних проблем, аби доповнювати їх проблемами держави російської. Зокрема, загострення внутрішніх соціальних конфліктів, зростання релігійного фундаменталізму та регіонального сепаратизму чи, скажімо, економічний колапс цієї багатой на ресурси, однак технологічно відсталої країни неминуче відіб'ються руйнівним чином і на Україні.

Суттєву загрозу для українського суспільства становить можливість його втягнення в чергову російську імперську авантюру (за попередні дві – імперії Романових та Радянського Союзу – українці вже заплатили багатомільйонними жертвами). Така авантюра передбачає безперспективне й заздалегідь програшне протистояння з провідними державами світу (передусім зі Сполученими Штатами Америки та всією євроатлантичною спільнотою), а отже, нові втрати, нові конфлікти, нові історичні злами.

Четвертий сценарій (сценарій «заморожування») полягає в «заморожуванні» конфлікту за зразком Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. У такому вирішенні зацікавлена Росія (хоча цілковита капітуляція за третім сценарієм її влаштує більшою мірою), а також певна частина країн Євросоюзу та найбільш конформістські

та проросійські верстви європейського суспільства. Україна в разі реалізації цього сценарію загальмує на шляху до Європи, отримає джерело політичної нестабільності, економічний тягар в особі «постраждалих» регіонів-утриманців. Водночас на спокійне життя також не варто очікувати, оскільки конфлікт жеврітиме й надалі, дестабілізуючи ситуацію загрозою повернення в активну фазу.

Україна залишатиметься малопривабливою державою перманентної кризи зі значною кількістю представників різноманітних міжнародних організацій, торгівлею гуманітарною допомогою, колосальним обігом контрабанди, нелегальної зброї, наркотиків і тисячами «блакитних шоломів» на лінії розмежування. Тривалість існування конфлікту в «замороженій» формі є невідомою, як і його результати. Історичний досвід свідчить, що може йтися про десятки років, а в результаті Україна повернеться до того, з чого розпочинала, започаткувавши нове коло антагонізму.

П'ятий сценарій (сценарій «ані війни, ані миру», або «обмеженої війни та перманентних переговорів») передбачає обмежену і стримувальну війну проти Росії та колабораціоністів на сході з метою завдати їм якомога більших демотивуючих втрат; постійний переговорний процес, однак, без остаточного фіксування результатів у різних домовленостях і форматах; нарощення збройного (передусім військово-технологічного) потенціалу України та поступовий перехід від блокування противника до його витіснення – від пасивної оборони до активної; зростання інтенсивності міжнародних санкцій і дипломатичної ізоляції Росії; поступове й докорінне реформування українського суспільства; зближення

з Північноатлантичним альянсом і Євросоюзом, а також формування низки оборонних союзів із частиною пострадянських і центральноєвропейських держав.

Ідеться про сценарій обмеженої війни, перманентної переговорної дипломатії, поступового й наполегливого реформування. Подібна ситуація вигідна своєю правовою невизначеністю й широкими можливостями для дипломатичного, військового, ідеологічного маневру. Втілення цього сценарію потребуватиме політичних умінь і моральної витримки, збройних сил швидкого реагування та спеціального призначення, гнучкої й креативної дипломатії, витонченої та «в'їдливої» пропаганди.

Поміж п'яти запропонованих сценаріїв найбільш прийнятним для України є саме останній, оскільки він уможливорює досягнення максимального результату найменшими жертвами і втратами, хоча й вимагає чимало часу, вміння й терпіння для свого втілення.

Другим за прийнятністю може вважатися сценарій тотальної війни, адже він зорієнтований на перемогу та збереження територіальної цілісності. Історія знає чимало зразків успішних в'язких напівпартизанських воєн держав малих і середніх проти держав великих і набагато потужніших. Однак загалом сценарій цей настільки ж загрозливий, наскільки малоімовірний.

Сценарій цілковитої відмови від сепаратистських регіонів є менш прийнятним порівняно з двома попередніми, оскільки пов'язаний із втратою державних територій і державного престижу та передбачає тривалий адаптаційний період.

Сценарій «сепаратного примирення з Росією» (третій сценарій) є небезпечним і для Українського наро-

ду, і для Української держави. Цей сценарій історично самогубний і політично безглуздий. Повноцінна російська імперія ніколи не сформується, а весь час «спинатиметься на ноги» чи «вставатиме з колін». Подібні зусилля супроводжуватимуться мільйонними жертвами і втратами історично безпрецедентних обсягів ресурсів – війнами, голодом, репресіями.

Сценарій «заморожування» конфлікту на південно-му сході українського Донбасу є небажаним та історично безперспективним, оскільки його втілення неминуче зашкодить стабільному розвитку країни, підірве її міжнародний престиж, спотворить стратегічні перспективи. Проте цілком можливо, що через внутрішні й зовнішні обставини саме на цей сценарій Україні доведеться погодитися. Ця згода має бути обумовлена низкою вимог.

По-перше, захоплені проросійськими колабораціоністами й російськими окупантами території тимчасово виводяться з-під української юрисдикції та передаються під юрисдикцію міжнародну. Україна припиняє виконувати будь-які зобов'язання перед тими, хто вирішив залишитися на зазначених територіях, а загальне управління ними здійснює орган, що складається із представників міжнародних організацій і зацікавлених держав.

По-друге, Україна залишає за собою виключне право самостійно ухвалювати рішення щодо відновлення власної територіальної цілісності й здійснювати це відновлення в найбільш прийнятні для себе спосіб і час.

По-третє, статус окупованих Росією та захоплених терористами територій може бути лише тимчасовим і не повинен відображатися в Конституції та призводити до будь-яких конституційних змін. Питання вирішення конфлікту на Донбасі не має жодного стосунку до питань

ня державного устрою України хоча б тому, що перше пов'язане із зовнішньою агресією й нею спровоковане, друге ж є виключно внутрішньополітичним питанням.

По-четверте, місцеві донбаські колабораціоністи, учасники бандформувань та інші співучасники російської агресії, якщо вони не брали участі в тяжких злочинах (передусім проти людяності), підлягають амністії. Амністовані особи позбавляються права обіймати адміністративні посади всіх рівнів на тимчасово окупованих територіях Донбасу та в Україні.

По-п'яте, визначення лінії розмежування здійснюється на пропорційних засадах, а кожна з ворогуючих сторін зберігає контроль над тими основними населеними пунктами, що потрапили до нейтральної смуги. Донецьк і Луганськ оголошуються відкритими й демілітаризованими містами під міжнародним управлінням. Подібний статус мають отримати й основні пропускні прикордонні пункти на тій частині українсько-російського кордону, що тимчасово контролюється російською стороною та колабораціоністами.

По-шосте, військові контингенти, що розмежовуватимуть ворогуючі сторони, мають складатися передусім з представників збройних сил тих країн, керівники яких вирішили створити нове Придністров'я й купити мир в Європі ціною українських територій. Крім того, Україні необхідно вимагати створення принаймні трьох, а не однієї (як сьогодні), спільних із країнами Північноатлантичного альянсу військових бригад та їх розташування довкола зони «замороженого» конфлікту: в містах Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі та Миколаєві.

Українські терени мають стати місцем постійних і безперервних спільних навчань, передусім із вій-

ськовими тих країн – членів Північноатлантичного альянсу, які дійсно можуть чогось навчити солдат та офіцерів однієї з найбільших у Європі армій, що вже понад рік перебуває в стані неоголошеної війни з багатомільйонним агресором. Водночас Україна цілком спроможна розташувати незначні контингенти військ (до батальйону) на території тих дружніх держав, які перебувають під загрозою російської агресії. Подібні контингенти доцільно формувати з учасників бойових дій на сході України, а їх перебування в союзних країнах матиме на меті як реабілітацію й оздоровлення, так і спільні військові навчання та обмін бойовим досвідом.

По-сьоме, українська сторона продовжує розвивати й модернізувати власні збройні сили та залишає за собою право на їх використання задля збереження та відновлення свого суверенітету й територіальної цілісності. Україна формуватиме воєнну доктрину та воєнну політику відповідно до національних інтересів і захищатиме своїх громадян на всій, зокрема тимчасово окупованій, території.

По-восьме, Україна отримує економічну компенсацію за свою готовність відвернути велику континентальну, а можливо, й світову війну ціною тимчасової втрати власної території. Ідеться про розширене кредитування вітчизняної економіки, сприяння залученню інвестицій до українського агропромислового та оборонно-промислового комплексів, включення до загальноєвропейських програм науково-технологічного та регіонального розвитку, надання додаткових торговельних можливостей і сприяння в їх реалізації, допомога у сфері енергетичної безпеки.

По-дев'яте, Українська держава отримує політичну компенсацію, що полягатиме в гарантуванні її незалежності й чіткому окресленні перспектив стосовно членства в Північноатлантичному альянсі та Євросоюзі.

Ці вимоги української сторони можуть стати підставою для подальших тривалих переговорів, що на практиці означатиме стан «ані війни, ані миру», за якого воювати недоцільно, а миритися недоречно. Сценарій «замороження» конфлікту, якщо доведеться його втілювати, необхідно максимально наблизити до сценарію «обмеженої війни та перманентних переговорів».

У вирішенні проблем південно-східної частини українського Донбасу та Криму потрібно максимально зважати на міжнародний контекст. Обидва питання навряд чи будуть остаточно вирішені без всеосяжної трансформації пострадянського простору й вирішення територіальних суперечностей довкола Карабаху, Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. Поверненню згаданих регіонів до складу національних держав може передувати їх тимчасове передання під міжнародне управління. Нині ж Україні доцільно розпочати «просування» дипломатичними й пропагандистськими засобами ідеї міжнародної конференції щодо умиротворення та впорядкування пострадянського простору.

Питання Криму, тобто його повернення Україні, ще тривалий час залишатиметься відкритим, викликаючи політичну напруженість і провокуючи збройне протистояння на причорноморських теренах. Жодна зі сторін не матиме в найближчій перспективі потрібного їй вирішення. Зрозуміло, що анексію півострова не буде визнано світовою спільнотою, і він продовжить своє ізольоване існування вже у складі РФ, яка

не має шансів легітимізувати на міжнародному рівні це нове територіальне «придбання». Вона платитиме населенню за лояльність, пригнічуватиме й водночас намагатиметься підкупити кримських татар, щось інвестуватиме в інфраструктурні проекти і, головне, витратиме неймовірні кошти на утримання надпотужної військової бази та значного контингенту військ, які мають захистити це периферійне відгалуження суходолу в закритому морі від уявних зазіхань НАТО й цілком справедливих прагнень України. Уся анексія коштуватиме Росії вкрай дорого і «посприє» її економічному занепаду, оскільки в особі дотаційного Криму та його «народу-споживача» вона отримала ще одного «бюджетного паразита».

Україні ж не повернути цей втрачений регіон найближчим часом, хіба що несподівано станеться щось дивовижно неочікуване на зразок миттєвого розпаду РФ чи українського економічного дива. Зрозуміло, що попереду складний шлях повернення Криму, який готові здолати не всі українці, оскільки чимало з них почувують моральну відразу до більшості населення півострова та й сам півострів не вважають тією землею, за яку варто проливати кров і терпіти злигодні. Тому доведеться переконувати не лише кримчан, а й українців. Повернення Криму залишається справою більше державною, ніж народною. В Україні мало хто вважає, що потрібно провести економічні реформи виключно задля того, аби розбагатіти і сподобатися мешканцям втраченого півострова, чим і вмовити їх повернутися. Моральні зобов'язання та відповідальність українці почувують переважно перед кримськими татарами, які виявилися найбільш постраждалою стороною.

Питання Криму має три важливі ціннісно-нормативні аспекти. По-перше, анексія півострова заподіяла збитків не стільки ресурсній базі та владно-силовому потенціалу України, скільки її державному престижу й моральному стану громадян. По-друге, анексія суттєво підірвала світовий порядок, оскільки в її процесі було знехтувано принципом непорушності кордонів, що беззаперечно панував у міжнародних відносинах від завершення Другої світової війни, та нахабно (й поки що майже безкарно) порушено суверенітет і територіальну цілісність одного із членів світової спільноти. Тому проблема Криму стосується останньої навіть більше, ніж власне України. По-третє, анексія продемонструвала дивовижну єдність російського суспільства в її підтримці, зробивши таке суспільство колективно відповідальним за цей злочин. Причому навіть значна частина т.зв. опозиції схвалила загарбання, пом'якшуючи свою аморальну та протизаконну позицію вимогою проведення ще одного референдуму щодо приєднання Кримського півострова до Росії.

Сьогодні головну проблему становить РФ, а не Крим, який є лише одним з багатьох засобів економічного виснаження цієї новоявленої «імперії». Вдаватися награбованим – доля значної частини ненаситних великодержавних грабіжників. Імперія Романових «згнила» дорогою до Босфору і Балкан, Радянський Союз «вдавися» Афганістаном. Тож і територіальні загарбання нинішньої Росії вже визначили її історичну долю. Усі ці загарбання вона втратить за найменшого ослаблення, хоча, можливо, не обійдеться без допомоги збройних сил країн-жертв та їх союзників, тому й курс на повернення Криму містить такі головні складники: західні

санкції та українська блокада, доповнена нарощенням військового потенціалу України в Причорномор'ї. Витрати РФ на утримання анексованого півострова зростатимуть, а бюджет виснажуватиметься. Довкола Криму пануватиме атмосфера передвоєнної істерії, а на самому півострові – атмосфера страху перед відплатою за зраду та окупацію. Емоційне напруження зростатиме разом зі зростанням українського збройного потенціалу в Причорномор'ї та відповідним зростанням українсько-російської напруженості в цій зоні потенційного бойового зіткнення. Крім того, необхідно мати на увазі, що питання Криму нерозривно пов'язане із питанням Придністров'я і в економічному, і у військово-політичному сенсах.

Труднощі повернення втрачених територій не мають деморалізувати Українську державу й народ, породжувати зневіру та відвертати від постійної й неспинної роботи (дипломатичної, військової, пропагандистської) стосовно повернення. Уже сьогодні очевидно, що цей процес триватиме досить довго. Однак «заморожувати» справу відновлення територіальної цілісності й перекладати її на плечі наступних поколінь і аморально, і недалекоглядно. Зокрема, певні заперечення викликають спроби осмислювати цю проблему в термінах біполярності, вважаючи лінії, що відокремлюють Україну від втрачених територій, чимось на зразок новітнього Берлінського муру. Сьогодні доводиться чути заклики дочекатися тих часів, коли зміниться глобальне й регіональне розташування сил, а Україна сягне набагато вищих рівнів розвитку. Таким чином, відбувається перенесення на доволі специфічну українську ситуацію сценарію об'єднання

Німеччини після завершення «холодної війни», символізованого падінням Берлінського муру.

Викладений очікувальний підхід, ґрунтований на зайвому історичному оптимізмі й дещо поверхових історичних аналогіях, викликає низку заперечень. По-перше, чекати «возз'єднання» за сценарієм Німеччини доведеться не один десяток років, а дочекавшись, витратити не один мільярд доларів на сам процес об'єднання-реінтеграції (тут приклад НДР і ФРН якраз є найбільш вдалим). По-друге, в окупованих південно-східних районах Донбасу та в Криму відсутнє протистояння двох глобальних ціннісно-системних альтернатив. По-третє, вже нині очевидними є певні соціокультурні відмінності Донбасу та Криму від решти України, які за час окремого існування лише поглиблюються, що, безумовно, ускладнить подальшу реінтеграцію. По-четверте, історія попередньої епохи має не лише позитивні приклади на зразок німецького. Так, об'єднання Кореї відбудеться невідомо коли, а В'єтнам відновив свою територіальну цілісність у збройний спосіб і на тоталітарно-комуністичних, а не на ліберально-демократичних засадах (Північний В'єтнам поглинув Південний).

3.2. Перспективи реорганізації пострадянського простору

Подолання конфлікту на південному сході українського Донбасу необхідно розглядати в широкому міжнародному контексті, оскільки ця конфліктна зона є невід'ємною частиною пострадянського простору. Перспективи збройного протистояння залежать від того, в

який спосіб буде облаштований цей простір, яких політичних форм він набуде. Нинішній конфлікт на Донбасі є лише одним з історичних наслідків загального постімперського хаосу й дезорганізації, що запанував на теренах СРСР після його розпаду. Руйнація різноманітних великодержавних та імперських утворень закономірно породжує низку конфліктних ситуацій між державами, що виникають у колишніх сферах домінування цих утворень. Загалом виокремлюються чотири основні сценарії міжнародно-політичної реорганізації пострадянського простору: конфліктний, біполярний, імперський, плюралістичний.

Перший сценарій (конфліктний) передбачає появу однієї величезної пострадянської зони конфлікту, що за своїм руйнівним потенціалом багаторазово перевершить близькосхідну. Спровоковані й роздмухані Росією на пострадянському просторі конфліктні ситуації перетворяться на один вузол кривавих суперечностей і збройних протистоянь, що охоплять євразійські й східноєвропейські геополітичні сфери. Подібна зона конфліктогенності має всі шанси поєднатися з близькосхідною у ще більший конфліктний осередок. Ісламський фундаменталізм і тероризм може стати тією ланкою, що небезпечно поєднає палаючий пострадянський простір із палаючим Близьким Сходом через Кавказ і Причорномор'я.

Тим хитромудрим західним мислителям та експертам, які планують разом із Росією боротися проти ісламізму, погодившись на певні поступки в «українському питанні» та виявивши невиправдану м'якість і благодушність у поводженні з російським агресором, потрібно уважніше придивитися до Північного Кавказу та вихід-

ців із цього регіону. Їм також варто поцікавитися, якою зброєю воюють ісламісти, звідки вона береться, адже радянських арсеналів вистачить ще не на одну «ісламську державу» чи «сепаратистські псевдореспубліки». Так само слід звернути увагу на дещо екстравагантну ідею синтезу православ'я та ісламу, що побутує в середовищі російських «правих» ще від 90-х років ХХ ст. І зрештою більш ніж промовистим є розквіт православного фундаменталізму в РФ та її колабораціоністських відгалуженнях на теренах українського Донбасу.

Нині саме в Росії формується потужний осередок ісламського фундаменталізму, який живиться не лише життєвою енергією тисяч і тисяч фанатиків, а й потенціалом усієї російської держави, до якого агресивні та наполегливі представники північнокавказьких регіональних еліт отримали нелегальний і легальний доступ.

Таким чином, Росія знову роздмухає світову пожежу, однак цього разу вона буде такою самою «безглуздою й нещадною», як і російський бунт. Унаслідок діянь кремлівських провокаторів та імперських мегаломанів формується надпотужний політичний вихор, що може зруйнувати всю систему міжнародних відносин. Можливо, це й буде прощальним посланням Росії світу.

Україна мало зацікавлена в реалізації цього історичного сценарію еволюції пострадянського простору, оскільки вона опиниться безпосередньо в конфліктній зоні, зазнаючи негативного впливу не лише донбаського, а й усіх інших, спровокованих імперським Кремлем, конфліктів. Подібна ситуація вимагатиме від неї цілковитої внутрішньої мобілізації, величезних витрат на оборону, готовності до тотальної оборонної війни або ж принаймні до участі відразу в кількох регіональних

конфліктах. Відповідно, економічні процеси уповільняться, ступінь політичної свободи неминуче зменшиться, зв'язки з Євросоюзом та Північноатлантичним альянсом дещо ослабнуть, хоча й суттєво не погіршаться. Водночас відносини зі США можуть навіть поглибитися, сягнувши вищого рівня стратегічного партнерства. У разі успішної адаптації до конфліктної ситуації на пострадянському просторі Україна, принаймні для американської зовнішньої політики, здатна відіграти роль, подібну тій, яку Ізраїль відіграє на Близькому Сході. Відповідно до цієї стратегічної перспективи (сценарію) Українська держава може бути як анклавом спокою та джерелом стабільності, так і частиною та каталізатором загального хаосу. Реалізація конфліктного сценарію передбачає, що територіальна цілісність жодної пострадянської держави не може бути гарантована.

Другий сценарій (біполярний) є сценарієм розколу пострадянського простору на російсько-євразійський імперський сегмент і демократичний сегмент, у якому головну роль відіграватиме Україна, підтримана державами євроатлантичного центру сил на чолі зі Сполученими Штатами Америки. Цей сценарій також антагоністичний, оскільки передбачає локальну біполярність і протистояння двох регіональних центрів сил.

Сьогодні на пострадянському просторі стримати російський імперіалізм спроможна лише Українська держава. Владно-силовий сенс війни на Донбасі полягає саме в тому, що Росія намагається ослабити чи навіть усунути головного конкурента на теренах колишнього СРСР – Україну. Міжнародні відносини в пострадянській геополітичній сфері стабілізуються лише тоді, коли рівновага в українсько-російських відносинах від-

новиться. Однак відновити цей баланс сил самотужки Україні буде вкрай важко, що породжує гостру потребу в підтримці з боку євроатлантичного світу.

Сценарій біполярного поділу пострадянського політичного простору (локальної біполярності), хоча й відзначається певною антагоністичністю, однак передбачає більшу стабільність, ніж попередній сценарій перетворення цього простору на суцільну конфліктну зону. Ідеться про ситуацію стабільної напруженості вздовж лінії поділу, а також «холодної війни» регіонального масштабу. На регіональному масштабі потрібно наголосити окремо, оскільки глобальна біполярність і глобальна «холодна війна» за нинішніх міжнародних умов є неможливими передусім через відсутність полюсів такого світового протистояння.

Євроатлантичний центр сил, уособлений США, досі безальтернативно домінує в сучасному світі, а інші полюси лише формуються. Уявляти Росію в ролі однієї зі сторін світового біполярного протистояння не варто через відсутність у неї обсягів ресурсів, універсальності ідей і ступенів автономності, які дають підставу претендувати на роль глобального центру сил. Тому і йдеться виключно про локальну (регіональну) біполярність і «холодну війну» на пострадянському просторі.

Подібних регіональних силових конфігурацій у сучасному світі може бути кілька. Ідеологічне протистояння в межах біполярного сценарію розвитку міжнародних відносин на теренах колишнього Радянського Союзу матиме вузькорегіональний характер, розгортаючись, зокрема, довкола різних інтерпретацій колись спільної історії, яка решту світу цікавить мало. Зіткнення й боротьба цих інтерпретацій навряд чи викли-

чуть суперечки глобального масштабу та призведуть до ціннісно-світоглядного розколу світу.

Для України сценарій біполярного облаштування пострадянського простору більш вигідний і зручний, ніж попередній (конфліктний) сценарій. За такого розвитку подій Українська держава стабільно протистоятиме східним загрозам, нарощуючи свій військовий потенціал та зовнішньополітичну активність на російсько-євразійському напрямку й поглиблюючи інтеграційні зв'язки з країнами євроатлантичної спільноти, поволі наближаючись до статусу повноцінного члена в Євросоюзі й Північноатлантичному альянсі.

Водночас сценарій біполярного облаштування пострадянського простору не виключає можливості тимчасової втрати Україною контролю над південно-східними районами Донбасу, виникнення там маріонеткових проросійських квазідержав і появи регіональної версії Берлінського муру – «донбаського санітарного кордону», покликаного захистити решту українського населення від імперської мегаломанії та «радянсько-православного» фундаменталізму. У межах цієї стратегічної перспективи (сценарію) Українська держава може бути як пасивним буфером і нейтральною зоною розмежування, так і активним форпостом євроатлантичного світу – його східним щитом (за потреби й мечем), а також плацдармом для майбутньої боротьби за мирну й демократичну Євразію.

Третій сценарій (імперський) сьогодні видається досить близьким і небезпечним, однак насправді можливостей для втілення саме цього сценарію не так вже й багато. Власне, повноцінна російська імперія є «неможливою можливістю», оскільки для її остаточної розбу-

дови необхідне виконання низки нездійсненних геополітичних умов: витіснення США із Західної Європи, Японії та Південної Кореї, Близького Сходу й перетворення цих країн і регіонів на нейтральні зони розмежування; руйнація Північноатлантичного альянсу та дезінтеграція трансатлантичної і транстихоокеанської спільнот демократій; вихід до Перської затоки й домінування в ісламському світі. Зрозуміло, що навіть імперія Романових і Радянський Союз могли лише мріяти про такі геостратегічні перспективи. Сьогоднішня Росія суттєво поступається цим імперським і наддержавним утворенням – ресурсів у неї поменшало, а конкурентів побільшало. Загалом для створення потужної континентальної євразійської імперії недостатньо контролювати пострадянський простір (це лише одна з багатьох умов), тому «російська імперія» приречена на постійне становлення та періодичне «вставання з колін».

Сценарій імперського облаштування пострадянського простору передбачає включення України до відповідної імперської структури, яка може мати різні ступені внутрішньої інтегрованості, однак буде авторитарною та вороже налаштованою щодо решти світу. Таким чином, Український народ втягнеться в чергову імперську авантюру, що призведе до нових непоправних втрат – нових воєн, голодоморів, репресій. Україна перетвориться на західний форпост російського імперіалізму і за такий прифронтовий статус доведеться заплатити високу ціну.

Парадоксально, але в межах цього сценарію українська державність може зберегти й відновити свою територіальну цілісність, однак коштом втрати значної частки суверенності. Залежно від глибини інтегрованості

всередині самої імперської структури народи-сателіти втрачають більші або менші обсяги державної незалежності. Тож і статус України може варіюватися від простої провінції до держави з обмеженим суверенітетом. Проте весь цей сценарій є украй гіпотетичним і реальну загрозу становить не він сам, а спроби його втілити, що неминуче матимуть невтішні наслідки. Якусь дрібну (мікро) імперію владна верхівка РФ, можливо, і створить, однак вона буде своєрідним макетом-пародією тих імперських попередників, з якими сучасна Росія намагається себе ототожнити. Місце для України в цьому зліпленому нашвидкуруч імперському покручі навряд чи знайдеться, оскільки ідеї державності вже пустили коріння в масовій свідомості цілих поколінь, а лінія антиімперіалістичного спротиву пролягає не окремими регіонами, а душами мільйонів українців.

Історична місія війни доволі часто полягає в розмежуванні минулого й майбутнього народу (народів), прокладаючи вікопомні межі, за які їм уже ніколи не відступити, безповоротно започатковуючи нові епохи. Можливо, саме таким є духовно-історичне призначення сучасного українсько-російського конфлікту, принаймні в історії України.

Четвертий сценарій (плюралістичний) є найбільш вигідним для України. Він полягає в перебудові міжнародних відносин на пострадянському просторі відповідно до дипломатичної формули «державна незалежність плюс інтеграційний плюралізм». Таким чином, цей простір трансформується в царину співробітництва дійсно незалежних держав, які на різних рівнях і в різних сферах формують різноманітні інтеграційні об'єднання. Значна частина політичних проблем і супе-

речностей на теренах колишнього Радянського Союзу пояснюється незавершеністю процесів творення національних держав та їх низькою ефективністю. Слабкі державності не спроможні до повноцінної співпраці, не здатні захиститися від агресії та імперіалістичних зазіхань, провокуючи агресора своєю слабкістю й даруючи імперським реваншистам хибну надію на відновлення імперії.

Подібні імперські ілюзії живляться також затримкою та провалами в процесах творення націй і національних держав, спонукаючи частину постімперських народів компенсувати ці затримки та провали намаганням відродити відмерлі імперські форми під гаслом пошуку в них порятунку від безладу, неминучого після розпаду будь-якої імперії. Тому й побудова ефективних і дійсно незалежних національних держав є одним із ключів до побудови мирних і процвітаючих міжнародних відносин на пострадянському просторі. Ще одним ключем є інтеграційний плюралізм, що передбачає можливість для цих держав вільно формувати різноманітні інтеграційні об'єднання та системи колективної безпеки відповідно до своїх національних інтересів або ж безперешкодно приєднуватися до вже існуючих інтеграційних об'єднань і систем колективної безпеки.

Інтеграційний плюралізм означає і розвиток та вдосконалення інституційної надбудови пострадянського простору, створення мережі ефективних наднаціональних інституцій, які стали б комфортно і взаємовигідною формою узгодження та оптимізації зовнішньополітичних зусиль держав зазначеного простору та водночас не порушували б їхній державний суверенітет і національні інтереси. Існуючі на теренах колишнього

Радянського Союзу міжнародні інституційні надбудови – це або сурогати Радянського Союзу (громіздкі й загалом непотрібні інституційні релікти), або ж інституційні засоби кремлівського імперіалізму.

Перевага плюралістичного сценарію реорганізації пострадянського простору полягає в тому, що він цілковито мирний і не передбачає жодного глибокого протистояння, крім звичайної для сфери міжнародних відносин міждержавної конкуренції, негативні наслідки якої цілковито компенсуються належністю держав цього простору до різноманітних інтеграційних об'єднань і систем колективної безпеки – інтеграційний плюралізм нейтралізує та пом'якшує наслідки міждержавних змагань. У межах цієї стратегічної перспективи (сценарію) Україна отримує найліпші історичні шанси для збереження своєї територіальної цілісності й еволюційного зближення з євроатлантичною спільнотою. Зрештою плюралістичний сценарій передбачає поступову трансформацію Росії в національну державу (держави), відмову від імперських амбіцій і зовнішньополітичне умиротворення.

3.3. Перспективи глобальних трансформацій

Сценарії перебудови міжнародних відносин на пострадянському просторі вписуються в ширший контекст загальної перебудови всієї світової системи. Існує кілька можливих моделей такої системної трансформації, необхідність і неминучість якої очевидні вже сьогодні. Головним показником глибокої потреби в подібних перетвореннях стало загострення міжнародно-політичної ситуації на пострадянському просторі, пов'язане з ім-

перськими потугами РФ, та на Близькому Сході, пов'язане з активізацією ісламського фундаменталізму й дезінтеграцією та ослабленням частини держав регіону. Сучасний міжнародний порядок перебуває в кризовому стані, а глибинні чинники інтеграційного й безпекового характеру підштовхують світ до серйозних системних змін. І саме від історичного сценарію цих змін значною мірою залежатимуть історичні сценарії залагодження українсько-російського конфлікту та облаштування пострадянського простору.

Основою кожної системи міжнародних відносин і відповідних їй міжнародних порядків є певний розподіл сил між головними учасниками системної взаємодії – системотворча силова конфігурація. Тому з-поміж основних сценаріїв подальшої історичної еволюції світової спільноти доцільно виокремлювати такі: сценарій багатополярності, сценарій біполярності, сценарій однопольного світового суспільства.

Перший сценарій (багатополярності) є дуже поширеним і поміж практиків міжнародної й зовнішньої політики, і поміж теоретиків, однак у сучасних міжнародних відносинах існує небагато передумов для його втілення. Передусім високий рівень інтегрованості й взаємозалежності цих відносин позбавляє будь-який потенційний полюс глобальної силової конфігурації значного ступеня автономності у світових справах, без якої центр сил глобального масштабу важко собі уявити. Крім того, високий ступінь інтегрованості й взаємозалежності робить багатополярність менш гнучкою (а саме гнучкість – її головна властивість), унеможливаючи складний дипломатичний маневр і складну дипломатичну гру. Водночас міжнародна система з кількома центрами

сил є значно більш конфліктогенною, ніж однополюсна чи біполярна системи, адже саме завдяки конфліктам баланс сил між полюсами не лише вирівнюється і підтримується, а й «тестується». Тому багатополлярність несе загрозу дезінтеграції та регулярних системних конфліктів, які за сьогоdnішнього рівня розвитку військових технологій можуть бути вкрай руйнівними.

Нині у світі продовжує домінувати євроатлантичний центр сил, очолюваний США, хоча й це домінування час від часу намагаються оскаржити, що цілком природно для такої змагальної сфери, як міжнародні відносини. Водночас усі потенційні полюси можливої багатопольсної конфігурації й досі перебувають на стадії формування. Більшість із них є економічно, фінансово, технологічно, культурно залежними від євроатлантичного центру сил – його ринків, технологій, фінансів, інвестицій, цінностей та інституцій. Варто припустити можливість появи моделі «комплексної багатополлярності», коли міжнародна система в різних своїх сегментах (політичному, економічному, соціокультурному) матиме різні силові конфігурації з різною кількістю полюсів.

Світ уже структурувався кількома політичними полюсами, а саме Пруссією, Великою Британією, Францією, імперією Габсбургів, імперією Романових. Ідеться про систему балансу сил, що впорядковувала міжнародні відносини від завершення Тридцятирічної війни до початку Першої світової. У цій системі (за винятком останніх десятиліть її існування) переважно домінували монархії з авторитарними чи напівавторитарними політичними режимами й аграрними чи аграрно-індустріальними економічними системами. Світовий ринок і мережа міжнародних організацій були на початкових

стадіях формування, а рівень глобальної інтеграції та взаємозалежності суттєво поступався нинішньому. Тому й історичний досвід реальної багатополярності мало придатний за умов сьогодення, оскільки важко собі уявити всі наслідки поєднання чогось подібного до військово-політичної й дипломатичної гри доіндустріальних монархій з технологіями, зброєю, соціальною організацією суспільств постіндустріальних.

Встановлення реальної багатополярності в сучасних міжнародних відносинах потребує, по-перше, їх дезінтеграції до рівня досягнення кожним із полюсів можливої силової конфігурації вищого ступеня автономності, що неминуче призведе до науково-технічного, економічного й культурного регресу світу; по-друге, суттєвого зростання конфліктогенності цих відносин, оскільки конфлікти за умов багатополярності відіграють роль засобу регулювання й «тестування» реального розташування сил. Крім того, незрозуміло, чим будуть ці полюси – імперіями, союзами держав, регіональними інтеграційними об'єднаннями чи чимось іншим? Однак найбільшу загрозу для міжнародного миру й безпеки становить можливість цивілізаційної багатополярності, коли полюсами силової конфігурації стануть окремі спільноти-цивілізації, засновані на різних ціннісно-релігійних системах. Таким чином, крім властивої міжнародним відносинам конкуренції, світ отримує ще й мережу релігійних воєн (зіткнення фундаменталізмів) – найбільш непримиренних і жорстоких з-поміж конфліктів.

Нині багатополярності прагнуть ті країни, які не витримують глобальної конкуренції, сповідують антиамериканські настрої, надихаються застарілими роман-

тично-консервативними уявленнями про міжнародні відносини. Тому зрозумілою стає відданість частини теоретиків і практиків російської зовнішньої політики ідеям багатополярності: вони керуються імперською ідеологічною архаїкою, усвідомлюють низьку конкурентоспроможність своєї держави на міжнародній арені, ненавидять і заздять США.

Другий сценарій (біполярності) є ще менш здійсненним, ніж перший. Передусім реалізації цього сценарію перешкоджає та сама причина, що заважає втіленню сценарію багатополярності: високий рівень інтегрованості й взаємозалежності сучасних міжнародних відносин. Проте біполярність унеможливорюється й відсутністю ціннісного поділу світу на зразок ідеологічного розколу часів «холодної війни», коли після падіння внаслідок поразки у Другій світовій війні фашистського (націонал-соціалістичного) протополюсу, на міжнародній арені протистояли комуністичний і ліберально-демократичний полюси глобальної силової конфігурації. Таким чином, відбувалося світове протистояння не лише наддержав та очолюваних ними блоків, а й глобальних ідеологій – історичних проєктів тотального перетворення світу.

Сьогодні не існує ані ціннісної, ані ресурсної альтернативи євроатлантичному центру сил, що робить сценарій біполярності навіть менш здійсненним, ніж багатополярності. Подібна ситуація пояснюється не лише відсутністю ідеологічних проєктів глобального масштабу, а й зміною природи самих ідеологій, що втратили релігійні властивості, припинивши бути світськими релігіями тотальної трансформації людського суспільства. Водночас зберігається можливість появи мережі

локальних (регіональних) біполярностей, що поділятимуть окремі регіони й геополітичні ареали сучасного світу. Передусім ідеться про регіональне протистояння ціннісно-цивілізаційних і релігійних ідеологій (насамперед фундаменталістського зразка), хоча і їх протиборство з різноманітними світськими ідеологіями, як і локальне протиборство цих світських ідеологій між собою, також не варто виключати.

Жодна з форм суспільних відносин не зникає безслідно, вона залишає елементи, що інтегруються в наступні форми, підтримуючи їх або підриваючи. Жодна форма суспільних відносин не зникає вмить, вона відходить поступово й частинами, нагадуючи про своє колишнє існування різноманітними інституційними атавізмами й ціннісними реліктами. Системи міжнародних відносин не є винятком, вони також підпорядковуються закону історичної тривалості й наступності. Зокрема, біполярність залишила по собі чимало принципів, інститутів, технологій, що зберігають і підтримують наступну (постбіполярну) систему. Проте існують і цілком шкідливі «рештки», найнебезпечнішою з яких є ядерна зброя. Таким чином, нова система міжнародних відносин виявилася замінованою попередньою, а найгірше те, що один з детонаторів опинився в руках імперських реваншистів з РФ. Вони отримали серйозні можливості досягнути своїх злочинних цілей у спосіб ядерного шантажу решти світу.

Третій сценарій однополюсного світового суспільства на сьогодні залишається дещо більш реалістичним, ніж два попередні, хоча і його ставить під сумнів певна невизначеність, що об'єктивно притаманна майбутньому. У межах цього сценарію довкола євроатлантичного

центру сил відбувається еволюційне творення глобального соціуму, якому властиві максимально широкий ціннісно-культурний консенсус, структурно-стратифікаційна цілісність, інституційно-функціональна єдність і злагодженість. Основними елементами світового суспільства постають незалежні національні держави; основним творчим процесом – інтеграція (на всіх рівнях: локальному, національному, регіональному, глобальному); основною рушійною силою – держави євроатлантичної спільноти, очолювані Сполученими Штатами Америки.

Україна в межах цього сценарію здатна відіграти важливу роль, зміцнити і зберегти свій суверенітет, територіальну цілісність. Вона спроможна прислужитися соціотворчому просуванню євроатлантичної спільноти на схід – інтегруванню континентальної Євразії з метою її мирного й конструктивного залучення до світового суспільства. Натомість реалізація двох інших сценаріїв може призвести до обмеження української державної незалежності внаслідок включення до одного з полюсів глобального протистояння (як сфери впливу чи імперського сателіта) або ж до розколу країни за лінією цього протистояння.

Відродження російського імперіалізму; піднесення ісламського фундаменталізму й тероризму; суттєве ослаблення, а подекуди й певна дезінтеграція частини держав пострадянського і близькосхідного політичних просторів зумовили нагальну потребу в реформуванні світового порядку – створенні цілісної та дієздатної системи санкцій і винагород глобального масштабу. Безперечно, реорганізація цього порядку не має відбуватися на порожньому місці, вона повинна увібрати

найбільш апробовані й ефективні елементи попередніх порядків. Зокрема, постбіполярний світовий порядок має й надалі виходити з ідей і практики державного суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів.

Водночас цілком на часі потреба в інтернаціоналізації світовою спільнотою критичних природних ресурсів задля уникнення їх агресивного використання з метою зовнішньополітичного шантажу та захоплення домінуючих позицій у міжнародних відносинах. Існує також глобальна зацікавленість у підвищенні ефективності експлуатації цих ресурсів і збереженні їх для наступних поколінь. Інтернаціоналізація світовою спільнотою критичних природних ресурсів сприятиме забезпеченню подальшого виживання людства та створенню умов для чесної конкуренції на міжнародній арені.

Сучасній Росії варто поділитися з рештою людства власними природними багатствами так само, як імперія Романових поділилася зі світом своїми здобутками у сфері культури, а Радянський Союз – у сфері науково-технічної модернізації. РФ мала б наслідувати приклад цих держав, оскільки вона так сміливо й безапеляційно ототожнює себе з ними. Природні багатства, передусім критичні для виживання людства, не можуть належати якійсь одній країні, як і науково-технічні винаходи чи творіння культури.

4. РОСІЯ У ВІЙНІ З УКРАЇНОЮ: ОЦІНКИ, НАСЛІДКИ ТА ПРОГНОЗИ

*Нехай росіяни залишаються росіянами.
Нехай вони чинять все, що забажають,
у власній країні. Проте не даймо їм перетнути
межі своєї землі та зруйнувати європейську цивілізацію*

Л. фон Мізес

4.1. Суперечність між обсягом історичного спадку та слабкістю спадкоємця

Нинішня Росія містить нездоланну й руйнівну для себе суперечність — між обсягом історичного спадку та слабкістю (передусім ціннісною й організаційною) спадкоємця, котрий неспроможний засвоїти багатства, що йому дісталися, та використовує їх або на марне, або на зле. У цій історії Росія своїх скарбів не вбереже, і рано чи пізно вони стануть набутком усього людства, позаяк саме йому й належать. Зазначена суперечність є джерелом глобальної загрози, оскільки більша частина радянського наддержавного потенціалу дісталася країні, незрівнянно й усебічно (культурно, морально, інтелектуально, організаційно тощо) слабшій від своїх імперських попередників.

Усвідомимо зрештою весь жах ситуації: ядерна зброя та неймовірні арсенали конвенційної зброї, що залишив по собі Радянський Союз, належать національно недосформованій, прискорено деградуючій, одержимій ненавистю державі, якою керують чиновники із заниженими моральними стандартами й притлумленим почуттям політичної відповідальності. Невиразні бюрократи, отримавши абсолютну владу, можуть виявитися навіть більш небезпечними, ніж окремі тоталітарні лідери, оскільки позбавлені будь-яких стримувальних чинників, уособлюють ціннісну й життєву порожнечу, буденно байдужі до себе, своїх народів, решти людства.

Зазвичай імперії приносили на нові території порядок, і тому з їх існуванням мирилися навіть жертви імперської експансії. Нинішнє російське псевдоімперське поширення сіє розбрат і конфлікти, більше нагадуючи «чисту деструктивність», мотивовану ненавистю й абсурдом. Незмірно величезні терени самої РФ вже спустошені, а тому вони мало цікавлять російських громадян та їх державно-політичне керівництво, яке прагне нових земель, аби й їх перетворити на пустку. Тотальна деструктивність сучасної Росії ще увійде в історію колективних патологій, залишивши в ній кривавий слід.

Нинішня Росія топчеться на цвинтарі історії по рештках імперії Романових і Радянського Союзу. Вона привласнила ці рештки разом з відповідним «моральним душком», що залишили по собі обидва репресивні імперські утворення. Вона говорить від імені цих померлих великих держав, постаючи своєрідним медіумом, який імітує розмови з привидами. Вона доїдає

все, що від них залишилося, та водночас інфікується імперськими морально-психічними хворобами (мегаломанією, ксенофобією, шовінізмом тощо), поширюючи ці хвороби на довколишній світ. Пострадянська Росія дедалі більше скидається на постординську Московію. Позбувшись татаро-монгольського ярма, Московське князівство уявило себе Третім Римом. Пострадянська ж Росія, перебуваючи під дією токсичних імперських випарів зі звалищ історії, намарила собі статус імперії та особливу світову велич.

Загалом будь-яка держава або народ, що входили до складу імперії Романових чи Радянського Союзу, можуть проголосити себе їх наступниками й почати звинувачувати решту країн, які належали до цих державних утворень, у зраді пам'яті про давноминулі події та забутті колись актуальних цінностей. Однак вміння самовпевнено просторікувати і безапеляційно повчати від імені зниклих ціннісно-історичних світів належить саме громадянам РФ та її керівництву. Вони навіть готові підняти зброю задля втілення привидів минулих імперій та відродження їх із праху. Марність подібної справи не виключає великої кількості жертв. У сучасному світі якщо хтось і має викликати «глибоке занепокоєння», то це країна, що говорить від імені давно померлих держав і людей; країна, для котрої тіні й привиди минулого є невід'ємною частиною реального життя, а можливо, й важливішими від нього; країна, якій достатньо хоч трохи розбагатіти (накопичити ресурс), аби вона одразу розпочала війну за недосяжні цілі та нездійсненні мрії.

Нинішня Росія вражає претензійними намірами на міжнародній арені та пафосними оцінками свого міс-

ця у світовій політиці. Насправді ж ідеться про такий самий «уламок імперії» (колишню радянську республіку), що й решта країн на теренах колишнього Радянського Союзу – ані більше, ані менше. Складається враження, що громадяни РФ готові визнати будь-що, але не рівність з іншими народами пострадянського простору. Сьогодні така неспроможність до поваги набуває патологічних форм, постаючи одним із симптомів захворювання на імперську мегаломанію. Видужання настане лише тоді, коли російську державу буде поставлено на місце «рівних поміж рівних» у співдружності цивілізованих народів і системі цивілізованих держав.

Політичне лікування хвороби імперської мегаломанії передбачає не лише «примус до миру», а й «примус до поваги». Попри ключове значення саме примусу, руйнації «хворого» слід серйозно остерігатися, з огляду на величезні ядерні арсенали в його розпорядженні та непередбачувані наслідки розпаду великої держави для міжнародної системи. Тим більше, що держава ця насправді є одним величезним клубком суперечностей, які, в разі її дезінтеграції, вмиють інтернаціоналізуються, перетворившись із внутрішніх проблем на проблеми глобальні й регіональні.

Нав'язливе бажання сучасної Росії захопити спадок імперії Романових та Радянського Союзу – привласнити імперські ресурси та присвоїти імперські титули – є звичайнісінькою спробою подолати власну ординарність, хоч якось виокремившись поміж колись «братніх» народів і республік. Нині ці народи й республіки нещадно грабуються, принижуються та зазнають утисків з боку РФ. Настане час, і з'ясується, що привласнення Росією радянського спадку, що творився всіма

народами колишнього Радянського Союзу, було одним з найбільших в історії масових пограбувань, яке за своїми масштабами багаторазово перевершило навіть анексію Криму.

Нинішня Росія є однією з багатьох постімперських держав, що постали на теренах двох колись великих континентальних імперій, які відігравали ключову роль у світовій політиці (одного з її полюсів) та мали глобальні амбіції. Особливо це стосується Радянського Союзу – комуністичної держави-месії. Сьогоднішня РФ відрізняється від решти постімперсько-пострадянських країн хіба що розмірами. Вона також вміло й інтенсивно, причому більш інтенсивно, ніж уміло, експлуатує пафосну привабливість, що її «випромінюють» померлі імперії.

Постімперські терени завжди були цариною територіальних суперечок, оскільки кордони нових незалежних держав, які на цих теренах виникали, завжди можуть бути поставлені під сумнів різноманітними імперськими реваншистами, політичними авантюристами й безвідповідальним популістами.

Загиблі континентальні й колоніальні імперії залишають по собі мережу регіональних конфліктів, значна частина яких стосується питань кордонів і територій. Нові незалежні постімперські держави формуються в межах внутрішніх імперських поділів, котрі (вже як кордони цих держав) можуть вважатися «штучними», спричиняючи конфліктні ситуації та боротьбу за імперський спадок. У цьому сенсі пострадянський простір не став винятком, підтвердженням чому є конфлікти в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, на Донбасі.

Минуле й сучасність міжнародних відносин знає чимало прикладів територіальних конфліктів, зумовлених спадком континентальних і колоніальних імперій. Подібними конфліктами уражені Балкани (спадок Османської та Австро-Угорської імперій), Африканський континент (спадок переважно французької та британської колоніальних імперій, а також колоніальних практик інших європейських держав), пострадянський простір (спадок імперії Романових та Радянського Союзу). Більшість кордонів і державних утворень, що залишає по собі колоніальна чи континентальна імперія, «штучні». І вже від мудрості спадкоємців і наступників цих імперій залежить, чи ставитимуться під сумнів зазначені кордони й утворення, і чи стануть вони приводом для конфліктів.

Виокремлюються дві групи причин, що роблять постімперські простори особливо конфліктогенними – владно-силові й ціннісно-історичні. Перші пов'язані з порушенням балансу сил у результаті падіння імперії, про що йшлося вище. Другі – зі спробами однієї чи кількох нових незалежних держав постімперського простору привласнити собі ресурси й титули померлої імперії. Охочі підняти імперські прапори завжди знайдуться, адже багатством державам, як і багатством людям, важко визнати свою рівність з іншими й почати їх поважати. Опинитися в полоні завищених, як, до речі, й занижених, самооцінок може кожен. Тому доволі часто природна для політики боротьба за владу набуває крайніх, а подекуди й напівбожевільних, форм. Існує категорія осіб і країн, яким важко утриматися від того, аби не обікрати сусіда, і найліпшим виправданням такому грабунку є приписування собі якогось особливого походження.

4.2. Ціннісно-культурна деградація

Історія працює на утиснення й урізання євразійських імперських утворень: Радянський Союз був меншим від імперії Романових, а сучасна РФ суттєво менша, ніж СРСР. Причому йдеться не лише про кількісне (територіальне, ресурсне, демографічне) зменшення, а й про ціннісно-культурну деградацію. Нинішня Росія вже неспроможна створювати великі зразки високої культури. Сьогодні ця пострадянська держава здатна майструвати лише вульгарні культурні покручі для пострадянського міщанства, хоча здебільшого ці витвори деградуючої культури є примітивними переробками популярних продуктів американської й радянської масової культури. Усі більш-менш успішні породження сьогоденного російського культурного середовища – це або насмішка над власною обмеженістю, жорстокістю та підлістю, або ж плач із приводу цих і багатьох інших негативних якостей.

Нинішня Росія експортує до «близького зарубіжжя» примітивні шоу й серіали, а до «зарубіжжя далекого» – хворобливо завищенні самооцінки. У сенсі глобального культурного внеску сучасній російській державі нічого дати світу, а безкінечно експлуатувати досягнення культур імперії Романових і Радянського Союзу вона також не зможе, оскільки досягнення ці втрачають, а деякі вже цілковито втратили, свою актуальність та й належать вони всім народам, котрі заселяли імперські терени. Беззмістовна еkleктика – ось що залишається сучасній Росії, яка приховує своє культурне безсилля від решти світу вже не «залізною»,

а димовою завісою з брехні та вульгарної самореклами. Жахлива суміш радянського сталінізму, православно-го фундаменталізму, імперського епігонства й показово-парадного мілітаризму дедалі більше вражає своєю гротескністю й несмаком. До речі, подібна еkleктика вважається однією з ознак занепаду.

Велика культура є невід'ємною частиною великодержавного статусу, тобто великим може бути лише те державне утворення, яке продукує великі зразки високої культури й привабливі зразки культури масової. Так, Голівуд є не менш важливим елементом американської могутності, ніж ракетні системи «Патріот» чи лабораторії Силіконової долини. Сучасна російська держава позбавлена подібного джерела величі. Вона духовно спустошена, а в її культурному осерді — порожнеча. Ціннісний вакуум вибухоподібно поширюється та нищить російську державу й народ із середини, перетворюючи їх експансію на «експансію пустоти».

У сучасному світі статус одного з глобальних центрів сил, на котрий необґрунтовано претендує РФ, передбачає наявність як автономного ресурсу, так і автономних (водночас оригінальних та універсальних) цінностей. Сьогоднішня російська держава позбавлена і першого, і другого. У ціннісному аспекті вона не робить жодного внеску в прогрес світової культури й цивілізації. Ідея щодо якоїсь окремої євразійсько-російської цивілізації остаточно дискредитована й буквально втратила зміст, оскільки сьогодні в ціннісному осерді цієї «цивілізації» — порожнеча, велике й агресивне «ніщо», яке прагне поглинути найближчих сусідів і залякати весь світ.

Та й, власне, «особлива роль» Росії, її месіанство – це значною мірою витвір російської літератури. Заклав його підвалини О. Пушкін («У лукоморья...»), продовжив Ф. Тютчев («Умом Россию не понять...»), довів до глибин душі Ф. Достоевський («Бесы»), і завершив О. Блок («Скифы»). Проте все це закінчилося у ХХ ст. Російське месіанство було поглинене й асимільоване радянсько-комуністичним месіанством, спрямованим на завоювання й трансформацію світу та його тотальну перебудову відповідно до принципів ідеології комунізму. Радянський Союз був засобом цих трансформацій і реконструкцій глобального масштабу – державою-месією, для якої знищення прогнилої й деградованої імперії Романових стало одним із перших кроків на шляху до світового панування.

Спочатку країна Рад не мала майже нічого російського: це була винятково інтернаціональна «машина побудови нового світу», для котрої будь-які нації й етноси – лише матеріал для такої побудови. Показово, що спроби радянського керівництва під час і після Другої світової війни повернутися до «російських джерел» (так звана русифікація) збіглися в часі з початком деградації цієї наддержави. Вивищення росіян над рештою народів Радянського Союзу та зрада початковому інтернаціоналізму комуністичної держави-месії стали вагомим чинником її занепаду й розпаду. Інакше кажучи, саме російський імперський шовінізм був однією з причин падіння СРСР, що робить спроби нинішньої Росії ототожнитися з цією наддержавою вкрай сумнівними з погляду моралі. Однак за аналогією можна припустити, що цей шовінізм знищить РФ так само, як знищив колись Радянський Союз.

Росія нічим не відрізняється від решти країн пострадянського простору ані в культурному, ані в ідеологічному сенсі. Вона не може уявлятися в ролі такого собі джерела цінностей чи осердя якоїсь окремої цивілізації, оскільки привласнення подібних ролей є результатом мегаломанії, спричиненої інтоксикацією імперським шовінізмом. Слід звернути увагу на сумнівну своєю претензійністю ідею щодо «цивілізаційної особистості» Росії, оскільки за нею приховане прагнення цієї пострадянської держави ідеологічно домінувати на всьому пострадянському просторі, приписавши їй цю особність.

Так само небезпечною є ширша й інтенсивно розпропагована російською стороною (та підтримана й обґрунтована окремими західними теоретиками) концепція цивілізаційного поділу світу на замкнені та ворогуючі спільноти-цивілізації. Ця концепція несе загрозу глобальних розколів і глобальних релігійних воєн, адже відомо, що головним критерієм у виокремленні тієї чи іншої цивілізації є причетність до відповідної релігії. Водночас загрозу становить не лише релігійний, а й світський (ідеологічний) фундаменталізм. Абсолютизація цінностей певних ідеологій та їх перетворення на світські релігії спричиняє війни, подібні до Другої світової й «холодної» воєн; провокує глобальні й регіональні ціннісно-ідеологічні розколи; породжує збройне месіанство й агресивну нетерпимість. Про загрозу фундаменталізму слід пам'ятати всім, зокрема надто палким прихильникам і проповідникам ліберально-демократії, котрі не визнають плюралізму сучасного світу й прагнуть ліберально-демократичного «хрестового походу».

4.3. Етнічне розмаїття й національний ренесанс як чинники політичної дезінтеграції

Нинішня Росія, причому йдеться не лише про кремлівську верхівку, а й про значну частину громадян РФ, отримує чимдалі потужнішу віддачу від нею ж посіяного зла й насильства. Сьогодні під прикриттям військового патріотизму та воєнного екстазу-ейфорії розпочинається ренесанс малих народів і національних меншин Росії, які прагнуть показати себе більшими патріотами, ніж власне росіяни. У такий опосередкований спосіб ці принижені та упосліджені століттями московсько-імперського домінування етноси намагаються взяти реванш за багато сотень років експлуатації й деградації, хибно й безчесно виміщаючи свою злобу та образи на громадянах України. Сьогодні ті найбільш озлоблені представники цих етносів, що спрямували свою лють на український Донбас, лише формують перелік претензій до імперської Москви й росіян, однак, рано чи пізно повернувшись чи втікши з донбаських степів, вони ці претензії висунуть. І головна претензія, крім суто історичних, полягатиме в тому, що саме вони (чеченці, якути, буряти, дагестанці тощо) – представники малих та упосліджених етносів, а не власне росіяни – виявилися найбільшими патріотами Росії.

Надлишковий шовінізм представників етнічних меншин, які прагнуть багаторазово перевершити титульну націю (чи імперський народ) у вірності державі (імперії) та ненависті до її ворогів, – явище відоме й поширене. Причин у такої надлишковості принаймні кілька: це і комплекс національної меншовартості, і по-

літичний кар'єризм, і страх маргіналізації, і конкуренція з іншими етнічними групами в боротьбі за владу й престиж, і звичайнісіньке людське марносластво. Наслідки ж «зайвого» імперського шовінізму представників національних меншин також бувають різними: хтось сягне вершин адміністративної ієрархії імперії, хтось локалізується й повернеться до упослідженого статусу в межах своєї етнічної меншини, хтось повстане й розпочне справу побудови нації та національної держави, підносячи свій етнос на новий політичний рівень і виводячи його на нові історичні обшири. В останньому випадку любов трансформується в ненависть, імперіаліст у націоналіста, етнічна меншина, що служить імперії, перетворюється на повноцінну націю з власною державою. Участь в імперіалістичних війнах може спричинити подібне переродження, коли війна проти чужої свободи спонукає до війни за свою.

Подібну ситуацію маємо і з російським (переважно донським) козацтвом, котре сьогодні спустошує та грабує південно-східні райони українського Донбасу. Російський козацький сепаратизм, автономізм і навіть націоналізм уже давно сформувався, вкорінився й поволі жевріє, а його початок пов'язаний з іменами таких видатних діячів антимосковського антиімперського руху, як С. Разін та К. Булавін. Парадоксально, але теперішня злочинна діяльність окремих російських козацьких формувань на українських теренах може стати початком широкого руху за незалежність «великого Дону» і створення відповідного державного утворення на півдні сучасної Росії. Зрештою сучасному російському козацтву доведеться дати відповідь на запитання ким воно є. Окремою етнічною спільнотою вільних

і незалежних воїнів-хліборобів чи зграєю продажних мародерів-грабіжників на службі в свого одвічного й природного ворога – імперської Москви?

Нинішня Росія є недосформованою національною державою й недосформованим національним суспільством. Вона історично «зависла» між імперським проектом, який здійснити неможливо, і проектом національним, реалізацію якого затримано й відкладено на невизначений термін. Імовірно, що така затримка в розвитку унеможливить і цей останній проект. Уже сьогодні очевидно, що стати національною державою й національним суспільством Росії буде вкрай складно, оскільки вона містить одразу кілька етнорегіональних осередків можливого націєтворення. Конфлікти, які Кремль невпинно роздмухує в сусідніх державах, здатні активізувати ці осередки, буквально їх детонували. Зрозуміло, що озлоблені представники малих та упосліджених століттями імперського домінування етносів сучасної Росії не можуть без кінця роз'їжджати конфліктними зонами, і рано чи пізно вони повернуться до своєї, поки що багатонаціональної, «великої» (також поки що) батьківщини, перетворившись на один із чинників згаданої вище націєтворчої детонації.

На сьогодні повноцінної російської нації не існує, а процес її формування було зупинено останнім рецидивом імперської мегаломанії. Водночас сам цей процес є вкрай складним і суперечливим, а перспективи його завершення на багатоетнічних та регіонально різнорідних російських теренах цілковито не визначені. Будь-яка неминуча затримка росіян на історичному шляху до повноцінної нації супроводжуватиметься спробами повернути донціональні форми політичного існуван-

ня. Передусім ідеться про імперські форми, які виринають з минулого за першої ж затримки в національному будівництві. Соціокультурне (поки що) повернення пострадянської Росії до постординської Московії може бути як результатом ціннісно-духовної деградації, так і початком справжнього процесу національного творення, оскільки йдеться про повернення росіян РФ до своїх етнорегіональних джерел.

Нинішня Росія, цілком можливо, однаково неспроможна стати ані повноцінною імперією, ані повноцінною нацією та національною державою. Історична ситуація, коли Росія почергово намагатиметься реалізувати один із зазначених проектів (національний чи імперський), сіючи хаос та безлад на власних і прилеглих геополітичних теренах та коливаючись між цими двома нездійсненими крайнощами, – вкрай небезпечна та загрожує світу багатьма лихами. Полярна роздвоєність притаманна всьому суспільному розвитку Росії, який характеризується циклічним пролиттям рик крові та одержимим каяттям у своїх попередніх злочинах у ліпших традиціях «достоевщини». До речі, сьогодні в середовищі російської опозиції вже вимальовуються такі плакальники, котрі проллють «море сліз» за невинно убієнними українцями, але Крим не віддадуть.

Нині для всього цивілізованого світу надзвичайно важливо повернути Росію на шлях будівництва власної нації й держави, примусивши її звернути зі шляху імперського, позаяк цей шлях є руйнівним для самої РФ та для всієї сучасної системи міжнародних відносин. Частина (незначна) російських націоналістів добре це розуміє, підтримуючи українців у їх боротьбі за національне й державне утвердження. Націоналізм є однією

з тих соціальних сил глобального масштабу, що змінює світ вже упродовж майже двохсот років, створюючи нації та національні держави. Він зруйнував більшість континентальних і колоніальних імперій та протистоїть будь-яким імперським намаганням на міжнародній арені. Націоналіст від імперіаліста відрізняється саме тим, що ніколи не перетинає геополітичних меж свого національного ареалу, тобто він не здійснює експансії на чужі терени, вважаючи свободу іншої нації запорукою свободи власної.

Нинішня Росія компенсує свою національну незавершеність спробами збудувати чергову периферійну імперію, втягнувши до цього заздальгідь провального проекту сусідні народи й примусивши їх платити надвисоку ціну за чергову авантюру Кремля. Сьогоднішні українські жертви й втрати ніщо порівняно з тими, яких українці неминуче зазнають у разі їх участі в нових російсько-імперських намаганнях. Вони вже заплатили мільйонами життів за попередні спроби створення євразійських імперій. Зрештою подібні спроби завжди були приречені на поразку, оскільки йдеться не лише про контроль над пострадянськими та східноєвропейськими територіями, а й про контроль над прилеглими до цих територій регіонами — їх перетворення або на сфери впливу, або на нейтральні зони розмежування з державами-конкурентами.

Якою буде Росія майбутнього, сказати важко, оскільки йдеться про уражену агресивністю непередбачувану державу та глибоко індоктриноване імперським шовінізмом суспільство. Можливо, проте малоімовірно, що сформується більш-менш цілісна нація й національна держава. Але якщо це станеться, то нескоро. Можливо,

постане одразу кілька націй і національних держав, які, щонайшвидше, ворогуватимуть між собою та будуть неспроможні створити більш-менш мирну систему без зовнішнього втручання й опіки. Можливо, постане оновлена федеративна держава з частково демократичною політичною системою, що й надалі постійно визначатиметься між імперіалізмом і націоналізмом, авторитаризмом і демократією, федералізмом та унітаризмом.

Проте допоки ця перебудова відбудеться, проллється ще чимало крові, оскільки ірраціональне, натхненне абсурдом російське суспільство навряд чи зверне з імперського шляху самостійно, і саме воно, а не лише його окремі одіозні керівники, буде відповідальне за злочини проти сусідніх держав і народів та людяності загалом. РФ належить повернути награбоване й відшкодувати знищене, а судити своє політичне керівництво мають її громадяни, що в нинішній ситуації видається малоімовірним. Тут слід покласти на міжнародний суд, оскільки російський державний імперський театр абсурду рано чи пізно припинить своє існування.

4.4. Стратегія програшу для рептильної держави

Нинішня Росія в'язне в пострадянській трясовині, у нею ж породженому хаосі й безладі, які вона самовпевнено сподівалася контролювати. Плодити до нескінченності жевріючі конфлікти середньої інтенсивності просто неможливо, рано чи пізно відбудеться поглинання та руйнація самого провокатора всією сукупністю цих конфліктів. Цікаво також запитати в тих окремих європейських політиків і державних діячів, які прагнуть «заморозити» конфлікт на Донбасі, що

зрештою вони збираються робити з усіма цими квазі-державними утвореннями, які сучасна Росія викроїла з територій пострадянських держав, поки Захід «перезавантажував» із нею стосунки.

Стратегічний задум російської сторони, який вона реалізує з початку 90-х років, був прозорим і цілком зрозумілим: створити навколо себе (у ближньому зарубіжжі) низку «заморожених» конфліктів і, граючи на суперечностях ворогуючих сторін, контролювати сусідні держави пострадянського простору. Проте із середини минулого десятиліття плани змінилися, і було взято курс на деструкцію цих держав і перетворення їх на залежні й цілковито підконтрольні сфери впливу в межах нового імперського проекту. Останній постав відносно нещодавно й полягає в черговій історичній спробі збудувати периферійну імперію, що спочатку бадьоро, марнотратно й недовго протистоятиме більш розвиненим і потужним державам, а потім в одну мить зруйнується, поховавши разом із собою безліч людських і матеріальних ресурсів, витрачених на її будівництво. Імперські утворення, з якими РФ себе безпідставно ототожнює, приносили хоча б порядок (хай і жорстокий та неефективний). Натомість сучасна російська держава сіє хаос, завдаючи руйнувань і собі, і сусідам.

Нинішня Росія спровокувала виникнення низки потенційних локальних геополітичних розломів, які можуть призвести до її політичної дезінтеграції. Кожна роздмухана російською стороною конфліктна ситуація не локалізується винятково на теренах сусідніх держав, охоплюючи значно більші регіональні сфери, включно з територіями самої РФ. Так, унаслідок провокування

конфліктів у Грузії палає весь Кавказ. Подібно і збройний конфлікт на Донбасі не обмежиться лише південно-східними околицями цього українського регіону. Він неминуче пошириться на все Приазов'я та Причорномор'я, разом з історичними теренами «Дикого поля», та рикошетом ударить по півдню самої Росії.

Таким чином, завдяки старанням Москви світ отримає ще один Близький Схід, а можливо, й щось значно гірше. Упоратися з наслідками нею ж роздмуханих конфліктів Росія не зможе, оскільки, по-перше, їй забракне сил; по-друге, ці конфлікти вразять її саму. Лінії геополітичних поділів перетворяться на лінії розломів (цілі геополітичні масиви стануть стійма), що пройдуть і російськими теренами, виламуючи з політичної системи цієї євразійської держави величезні територіальні «шматки». Конфлікт, роздмуханий поблизу власних кордонів, матиме зворотний ефект щодо розпалювача. Особливо це стосується конфліктних ситуацій, що виникають у ключових геополітичних масивах і точках перетину ліній геополітичних взаємодій. Зауважимо, що Придністровський конфлікт не має і не матиме таких суттєвих політичних наслідків, як конфлікти на Кавказі й Донбасі, оскільки геополітичне значення цього регіону відносно невисоке.

Нинішня Росія, фактично вже розпочавши повномасштабну агресію проти України, продовжує діяти за правилами «гібридності», вдаючи свою цілковиту непричетність до подій на Донбасі. Таким чином, для російської сторони ця війна з «гібридною» перетворюється на рептильну, а сама сучасна РФ – на рептильну державу, що є глухим кутом соціальної еволюції, перебуваючи обабіч світової спільноти і світового розвитку.

Першою ознакою рептильного характеру нинішньої російської держави є не лише її хижацька ненаситність і всеїдність, а й те, що їй уже мало хто вірить, оскільки вважають неспроможною жити за правилами. Безперечно, сфера моральності в міжнародних відносинах є досить вузькою, а зайве моралізаторство в зовнішній політиці шкодить досягненню дипломатичного компромісу, спонукає до небезпечних радикальних рішень, підштовхує до насильства, справляє враження лицемірства. Проте стверджувати, що світова політика цілкоміто позбавлена етичного елементу також було б хибно, оскільки відсутність міждержавного ціннісно-морального консенсусу робить неможливим будь-які домовленості. Усі повноцінні члени світової спільноти діють відповідно до цього консенсусу, а ті, хто виходить поза межі міжнародної моральності, перетворюються на держави-ізгої. Взаємодія у світовій політиці неможлива без мінімального морального підґрунтя, оскільки жодна угода не спрацює без довіри між її сторонами, і саме таку довіру сучасна Росія майже втратила.

* * *

P.S. Свого часу, справедливо вважаючи себе «володарем людських душ», Євген Євтушенко написав пронизливого вірша під назвою «Наследники Сталина». Ось кілька рядків із нього:

*«Куда еще тянется провод из гроба того?
Нет, Сталин не сдался,
считает он смерть поправимостью.
Мы вынесли из Мавзолея его.*

Но как из наследников Сталина – Сталина вынести?»

Останнім часом з'являються повідомлення, що в Росії починають відновлювати пам'ятники Сталіну. Тож як не процитувати:

«Мы вынесли из Мавзолея его.

Но как из наследников Сталина – Путина вынести?»

Додаток

АРСЕНАЛ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПРОТИСТОЯННЯ АГРЕСОРУ

1. Базові стратегічні настанови

Боротьба України проти російського агресора та проросійських колабораціоністів зумовила появу низки захисних тактик, які надали можливість українській стороні збройного конфлікту стримати, а подекуди й відтіснити, окупантів, найманців, зрадників. Безперечно, самі ці тактичні прийоми та їх арсенал перебувають на стадії формування, викристалізуючись поволі. Проте виокремити й згрупувати частину з них (зادля накопичення й більш ефективного використання досвіду попередньої боротьби з агресором) можливо вже сьогодні. Таким чином, нині формується система стратегічних настанов та арсенал тактичних прийомів, спрямованих на подальше утвердження України в міжнародних відносинах упродовж наступної фази історичної еволюції її державності. Частина цих стратегічних настанов і тактичних прийомів неминуче відійде в минуле, не витримавши практичної апробації й теоретичної критики, частина ж укоріниться в арсеналі

зовнішньої політики. Крім того, сам арсенал невпинно збільшуватиметься за рахунок нових тактик і стратегій.

Стратегічний вибір, як і набір тактичних засобів його реалізації, зумовлюється низкою статусних характеристик власне держави. Сукупність останніх постає об'єктивною підставою як самого стратегічного вибору, так і добору способів його здійснення. Загалом зовнішньополітична стратегія може вважатися продуктом осмислення місця держави в певній системі міжнародних відносин, відображеним у відповідних ціннісно-концептуальних побудовах. Тактичні прийоми зовнішньополітичної діяльності є результатом концептуальної та інституційної інструменталізації владно-силового потенціалу (національної могутності) держави. Нинішня Україна є напівпериферійною новою незалежною середньою державою зі складним геополітичним розташуванням, у якій процеси демократичних і ринкових трансформацій залишаються недовершеними, а політична й економічна системи – далекими від досконалості. Зазнавши агресії сусідньої великої держави, українська державність (складна історична конструкція з багатьма специфічними характеристиками) виробила свою власну стратегію і відповідний набір тактик протидії агресору. У стратегічному сенсі Україна прагне стримати нападника, заблокувавши його на тих територіях, які йому вдалося захопити. Подібне блокування може бути як в'язким, що спонукає ворога грузнути в українській обороні та власних помилках і втратах; так і жорстким, спрямованим на відбиття атак і відкинення противника з подальшим контрнаступом. Виснаження нападника та власне зміцнення створять передумови для його

вигнання з української території, що відбуватиметься поступово, максимально синхронізуючись із витісненням російського агресора з окупованих ним територій інших пострадянських країн. Головна мета українського опору полягає в максимальному збереженні власних сил і завданні окупантам якомога більших демотивуючих втрат, які б радикально підвищили ціну агресії (матеріальну й моральну) та спонукали нападника до її припинення й утримання від наслідування подібних форм зовнішньої політики в майбутньому.

Опір України імперському нападнику супроводжуватиметься й матиме як наслідок докорінну трансформацію не лише українського суспільства, але й усього пострадянського простору. Терени колишнього Радянського Союзу мають бути цілковито умиротворені та звільнені від імперіалізму, мілітаризму, фундаменталізму. Україна ж повинна переутвердитися на цих теренах як головний миротворець, захисник демократії (зокрема малих етносів і національних меншин), східний щит (а подекуди й меч) євроатлантичного центру сил від різноманітних негативних тенденцій, що можуть надходити з континентальної Євразії.

Таким чином, формально виокремлюється чотиристадійна стратегія протидії російській агресії в Криму й на Донбасі:

- стримування та блокування агресора;
- витіснення (за можливості відкинення) загарбника з окупованих територій;
- трансформація українського суспільства та пострадянського простору (а можливо, і світового порядку);
- переутвердження України на пострадянському просторі як захисника-миротворця.

Реалізація цієї стратегії вимагає відповідних тактичних прийомів, що формуються вже нині й можуть бути згуртовані в три основні групи.

2. Силкові тактики

Ідеться про сукупність тактичних прийомів, безпосередньо спрямованих на підрив і знищення владно-силового потенціалу агресора. Тут «сила йде проти сили» з метою завдати поразки нападнику, домогтися його цілковитого умиротворення чи принаймні зміни агресивної зовнішньополітичної поведінки на більш миролюбну. У межах цих тактик провідна роль належить збройній силі, агресивній дипломатії, войовничій пропаганді. На сьогодні доцільно виокремлювати сім силових тактичних прийомів, кількість яких може змінюватися, а самі тактичні прийоми застосовуватися в різних комбінаціях залежно від конкретно-політичної й конкретно-історичної ситуації.

Тактика «надлишкової сили» передбачає багаторазово переважаючу й максимально всеосяжну відповідь навіть на найменший вияв агресивності.

Ідеться про свідоме «перевищення міри захисту» в міждержавних відносинах. Готовність максимально потужно (з «перебором») відповісти навіть на найменшу загрозу матиме безперечний стримувальний ефект. Принаймні мало хто наважиться на обмежене втручання, конфлікт і збройну провокацію, твердо знаючи про безкомпромісний і широкомасштабний удар у відповідь. Інакше кажучи, тотальна війна є одним із ліпших засобів проти війни «гібридної». Народу, котрий завжди готовий до всеосяжного опору окупанту взагалі немає чого боятися, крім власної войовничості.

Зауважимо, що тотальна війна є різновидом війни оборонної, головна особливість якої полягає в цілковитій загальносуспільній мобілізації задля досягнення перемоги над агресором. Історично спорідненими з цим різновидом війни можуть вважатися національно-визвольні змагання та всенародні повстання проти чужоземних загарбників. Водночас підкреслимо, що тотальну війну веде держава, яка і здійснює всеосяжну мобілізацію суспільства.

Тактика «самодостатньої сили» передбачає максимально можливе нарощення автономного владно-силового потенціалу держави – нарощення спроможності до самостійного вирішення якомога більшої кількості зовнішньополітичних проблем. За цієї тактики першочерговими й основними вважаються внутрішні джерела державної могутності, натомість зовнішні (підтримування стратегічних партнерств і двосторонніх союзницьких відносин, а також членство в інтеграційних об'єднаннях, системах колективної безпеки, міждержавних багатосторонніх союзах) – другорядними та похідними. Загалом ідеться про здатність держави й суспільства витримати тривалу «облогу», зберігши максимально високий рівень автономності в міжнародних справах. Формування та підтримка державою загальносуспільних «структур самодостатності» уможливорює реалізацію базових зовнішньополітичних цінностей (національних інтересів) без належності до інтеграційних об'єднань і систем колективної безпеки. Членство в цих міжнародних структурах не виключається, однак визначається як другорядне.

Тактика «стримувальної та збалансовуючої сили» передбачає врівноваження потуг агресора прямою

владно-силовою дією та досягнення балансу сил як першої необхідної умови підтримання миру й стабільності.

Агресія або призводить до порушення політичної рівноваги, або є наслідком такого порушення. Тому головна заповідь протидії агресору формулюється так: «зупинити і збалансувати» – «переважити спочатку, аби згодом врівноважити». Причому саме збалансувати й урівноважити, а не знищити, адже руйнація однієї зі сторін владно-силової рівноваги може остаточно зруйнувати її саму, призвівши до нових соціальних лих і політичних катастроф. Основою миротворчого балансу сил зазвичай є збройний паритет, прагматична дипломатія взаємних поступок і розумних компромісів, пропагандистський «холодний» мир. Міждержавну владно-силову рівновагу не варто розуміти винятково механістично, адже вона має низку необхідних ціннісних та інституційних передумов. Головне в цій системі політичних відносин — це готовність і здатність поставити агресора «на місце» (відновити статус-кво), остаточно його не знищуючи.

Тактика «гнучкої сили» передбачає спроможність держави швидко й ефективно реагувати на зовнішні виклики, діючи витончено й вибірково, оптимально поєднуючи базові інструменти зовнішньополітичної діяльності (дипломатію, збройні сили, пропаганду, а також спецслужби) та прагнучи вигідного для себе компромісу, а не цілковитої перемоги.

Водночас успішне застосування цього тактичного прийому вимагає активної наступальності – завдання супротивнику низки точкових, але вкрай влучних ударів малої й середньої інтенсивності. Доволі часто (хоча

й не завжди) «гнучка» сила може вважатися різновидом «м'якої» сили. Сили спеціального призначення та швидкого реагування є найліпшими збройними інструментами здійснення цієї тактики, основним завданням якої є виведення супротивника з політичної рівноваги: він має похитнутися, але не впасти.

Тактика «опосередкованої сили» передбачає вміння використовувати «ворогів моїх ворогів», приховану гру на слабкостях (передусім внутрішніх) супротивника, нейтралізацію нападника його ж власними руками.

Ідеться про майстерність непрямой дії, наприклад започаткування історичної послідовності подій, за якої віддалені та, здавалося б, нейтральні причини призводять до цілком конкретних і потрібних наслідків («ефект доміно»). Іншим прикладом може бути багатofакторна нелінійна політична (зокрема дипломатична) взаємодія, учасники якої свої реальні цілі не декларують і досягають їх зусиллями інших. Велика держава-агресор зазвичай має кілька жертв. Тому завжди й існує морально-політична спокуса вийти з-під удару нападника та перемогти його на чужих полях битв (саме на чужих полях, а не чужими руками). Наслідування певною державою тактики «опосередкованої сили» включає також виконання нею ролі «балансера» щодо окремих локальних (регіональних) міждержавних «балансів сил».

Тактика «перемноженої сили» передбачає залучення державою зовнішніх («середовищних») ресурсів посилення власної національної могутності задля її максимально можливого перемноження. Передусім ідеться про членство в міждержавних союзах, системах колективної безпеки, інтеграційних об'єднаннях, між-

народних організаціях і наднаціональних інституціях, а також про розбудову мережі стратегічних партнерств. Одним із головних виявів і показників державної незалежності є спроможність здійснювати автономну зовнішню політику, спираючись на внутрішню структурну самодостатність. Проте власних владно-силових ресурсів (особливо коли йдеться про держави малі й середні) зазвичай бракує, тому необхідно звертатися до зовнішніх ресурсних джерел. Крім того, належність до різних наднаціональних міжнародних структур дає можливість ослабити й «розмити» великодержавний тиск.

Тактика «шляхетної сили» передбачає послідовне дотримання норм моральності, військової етики й міжнародного права навіть у момент найжорстокішого силового протистояння.

Сила, яка скеровується та обмежується цінностями, набуває привабливості, викликаючи повагу цивілізованих народів та добропорядних громадян і страх серед варварів, негідників, злочинців. Зрештою влада є соціалізованим насильством, тобто насильством, озмістовленим цінностями та обмеженим інститутами. Тактика «шляхетної сили» сягає своїм історичним корінням античних часів, епохи європейського лицарства, військової традиції Європи доби балансу сил.

3. Ціннісні тактики

Цінності підносять органічне життя до рівня соціального, створюючи людські суспільства, котрі можуть вважатися ціннісними спільнотами – спільнотами, наділеними культурою. Цінності є об'єктом віри, вони живляться нею й навзаєм духовно живлять віруючих.

Віра дійсно спроможна зрушити гори, однак для цього вона має стати силою – силою колективною. Існує безліч уявних символічних світів, проте в політиці залишаються лише ті, що мають достатньо згуртованих і глибоко переконаних прихильників, аби витримувати конкуренцію, радикально змінювати, ефективно захищати. Цінності й переконання є одним із джерел сили. Проте ціннісні тактики поступаються своєю ефективністю силовим, їх дія нестійка, часткова й опосередкована, а на результати необхідно чекати тривалий час.

Тактика «акцентованого ідеалізму» передбачає наголос на ціннісно- мотиваційних, а не ресурсно-матеріальних аспектах міждержавної взаємодії та зовнішньополітичної діяльності.

«Національний інтерес» – також цінність, що озмістовлюється конкретно-історичною та конкретно-політичною ситуацією, концептуально впорядковуючи та спрямовуючи діяльність у сфері зовнішньої політики. Здоровий і тверезий ідеалізм виключає фанатизм та аскетизм. Покликанням цінностей у межах зовнішньополітичної практики є розумне обмеження й гідне спрямування державних і суспільних прагнень на міжнародній арені. Ідеться також про ціннісну структуру матеріальних ресурсів держави та суспільства. Цінності необхідно чітко артикулювати, відверто декларувати; а також послідовно керуватися ними в зовнішньополітичній практиці.

Тактика «моральної чистоти» передбачає «самолегітимацію правдою». Ідеться про якнайширше використання в обґрунтуваннях зовнішньополітичної діяльності морально-етичних аргументів. Безперечно, зайвого моралізаторства варто уникати, адже воно

може бути свідченням трьох небезпечних якостей – цинізму, лицемірства, слабкості. Водночас виходити за межі міжнародного морально-етичного консенсусу також не варто, аби не втратити довіру. Надто разом із поглибленням світових інтеграційних процесів зазначений консенсус розширюється та зміцнюється. Крім того, деякі речі (особливо ті, що мають моральне значення) потрібно називати своїми іменами, і якщо це підлість і віроломство, то саме так їх і належить кваліфікувати. До речі, секрет привабливості й довголіття макіавеллізму полягає саме в моральній відвертості.

Тактика «героїчної жертовності» передбачає готовність виконати свої зовнішньополітичні й міжнародні зобов'язання навіть ціною суттєвих матеріальних втрат: відмовитися від частки добробуту, щоб зберегти честь (державний престиж), яка за своєю суттю є цілісною й неподільною.

Ідеться про готовність пожертвувати частиною ресурсів, аби підтвердити статус надійної й самовідданої держави-партнера, спроможної захищати не лише свої інтереси, а й інтереси союзників, – здатність обміняти матеріальний капітал на моральний. Визнання переваги моральної відповідальності перед загалом над моральною відповідальністю перед собою (здатність до моральної самопожертви), як і альтруїзм, є давніми морально-політичними чеснотами, без яких тривалий час не проіснує жодне суспільство, зокрема міжнародне.

Тактика «великодушної толерантності» передбачає поблажливе ставлення до слабкостей союзників і намагання з максимальним розумінням та співчуттям поставитися до ненависті й одержимості агресора.

Здатність сповідувати цю тактику є свідченням моральної й духовної переваги, ознакою політичної мудрості й доказом відданості цінностям демократичної політичної культури. Застосування цього тактичного прийому одразу підвищує морально-політичний статус держави, дратує й виводить з рівноваги ворогів, нейтралізує критиків і провокаторів, спонукає союзників до більш відповідальної позиції, нав'язуючи їм почуття вини за попередню пасивність. Для цієї тактики є характерною наявність певної частки морального релятивізму, гуманного скептицизму, світоглядно-історичної настанови «все вже було». Загалом цей тактичний прийом, як і попередні, цілком спроможний виконати завдання всіх ціннісних тактик – справити враження, змінити мислення, вплинути на свідомість.

4. Зворотні тактики

Одним із символів поразки агресора й саморуйнівного (навіть самогубного) характеру будь-якої агресії є змія, що кусає себе за хвіст. Тому доречно виокремлювати зворотні тактики спротиву агресору – рикошетні тактики непрямої дії. Використовуючи ці тактичні прийоми, об'єкт нападу переспрямовує енергію агресії на самого нападника, підриваючи та руйнуючи його ізсередини.

Тактика «конфліктогенного рикошету» передбачає активізацію всередині країни-агресора тих самих чинників, які спричиняють конфлікти в країнах – об'єктах нападу. Подібний тактичний прийом особливо ефективно спрацьовує, коли і загарбник, і його жертва є сусідами. Причому йдеться не тільки про територіальну близькість, коли полум'я війни може вмити перекинутися на територію агресора. Сусідні країни перебу-

вають на одному геополітичному просторі та зазвичай мають подібні проблеми й негаразди; і провокування сепаратизму, етнічних конфліктів, політичної й соціально-економічної нестабільності в сусіда неминуче призведе до загострення аналогічних проблемних питань на теренах держави-провокатора. Надто якщо сам цей сусід зробить усе, аби конфліктогенний рикошет спрацював. Загалом зауважимо, що йдеться не лише про тактичний прийом, а й про об'єктивний механізм і моральний закон повернення конфлікту до того, хто його розпочав.

Тактика «удушення жертвою» передбачає перетворення загарбаних територій на «троянського коня» та чинника дестабілізації, а можливо, й цілковитої деструкції самого агресора, котрому слід «допомогти» вдаватися тим, що він захопив. Навіть після здійснених окупації та анексії необхідно будь-якими можливими засобами (збройними, дипломатичними, пропагандистськими) демонструвати готовність і рішучість повернути окуповані й анексовані землі та регіони. Таким чином, загарбник буде змушений вдаватися до постійних і зростаючих витрат на оборону захоплених територій, виснажуючись морально й матеріально. Зокрема, саме таким буде результат перетворення колись курортного регіону на одну велику військово-морську базу. Отже, окупанту не потрібно надавати можливість перекласти відповідальність за окуповані території на жертву агресії або ж «утекти» із загарбаним. Він повинен постійно й невпинно платити за свої діяння, в'язнуци в ініційованому ним конфлікті.

Тактика «селективної деструкції» передбачає завдання агресору не лише максимальних кількісних, а і якомога більших якісних втрат.

На загарбницьких війнах передусім повинні гинути ліпші сини народу-окупанта. Натомість різні асоціальні елементи, кримінальні злочинці та просто негідники мають повернутися на батьківщину, аби «посприяти» її культурному занепаду й деградації людського капіталу. Повернення з війни – це значущий політичний і культурний феномен. Тому важливо, щоб унаслідок збройного конфлікту до країни-агресора поверталися найгірші громадяни, а найліпші – залишалися на полях битв.

Тактика «внутрішньої делегітимізації агресора» передбачає невизнання законності уряду країни, що розпочала агресію.

Держава, яка підриває державний суверенітет інших, втрачає власний у значно більших пропорціях. Агресія призводить до делегітимізації уряду (державного апарату управління) країни-агресора, який припиняє бути законним, перетворюючись на колективного політичного злочинця, котрий підлягає міжнародному суду. Інакше кажучи, незаконна не лише сама агресивна діяльність, а й той, хто її здійснює: він втрачає будь-яку легітимність у внутрішніх справах. Натомість повстання та інші форми боротьби громадян проти зовнішньої агресії власної держави й уряду є цілком законними.

Тактика «деморалізації колективною відповідальністю» передбачає декларування й готовність притягнути до відповідальності весь народ (громадянство) країни-агресора.

Протиставлення ошуканого суспільства керівництву держави, яка здійснює агресію, є і неефективним (з погляду перспективи зупинення агресії), і несправедливим (з погляду моралі й права). Армії нападни-

ка формуються простими громадянами, а масовий обман не може тривати довго, й надалі народ-окупант або вдає із себе обманутого, або хоче бути обманутим, забуваючи, що незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення. Трапляються і значно гірші ситуації, коли своєю ненавистю, агресивністю, жорстокістю населення держави-загарбника багаторазово перевищує керівництво цієї держави. Тому навіть мешканець найвіддаленішого поселення країни-агресора має пам'ятати, що рано чи пізно йому доведеться відповідати за злочини, скоєні на чужій землі, а перекласти свою відповідальність на злочинне керівництво не вдасться.

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Російсько-українська війна в термінах теорії реалізму	7
1.1. Владно-силова природа світової політики та міжнародні відносини на пострадянському просторі.....	7
1.2. Історична місія України в системі геополітичних координат.....	21
1.3. Безсилля провокує, або небезпеки утопії «вічного миру»	26
1.4. Державний егоїзм і союзницька солідарність у міжнародних відносинах	33
1.4.1. <i>Миротворча слабкість</i> <i>«об'єднаної Європи»</i>	33
1.4.2. <i>НАТО: воєнно-оборонний союз</i> <i>чи політичний клуб?</i>	36
1.4.3. <i>Роль США у протидії відродженню</i> <i>російського імперіалізму</i>	37
2. Зовнішньополітичні аспекти російсько-української війни	44
2.1. Зовнішня політика та збройний конфлікт: перемагати, домовлятися, переконувати	44
2.2. Ще раз про концепцію «гібридності» та її інтерпретаційно-аналітичні межі.....	50
2.3. Загрози інтернаціоналізації проблемних питань внутрішньої політики.....	58

3. Прогнозні сценарії російсько-українського збройного конфлікту: двосторонній, регіональний і глобальний виміри	63
3.1. Двосторонні сценарії розвитку подій	63
3.2. Перспективи реорганізації пострадянського простору	77
3.3. Перспективи глобальних трансформацій	86
4. Росія у війні з Україною: оцінки, наслідки та прогнози	94
4.1. Суперечність між обсягом історичного спадку та слабкістю спадкоємця	94
4.2. Ціннісно-культурна деградація	100
4.3. Етнічне розмаїття й національний ренесанс як чинники політичної дезінтеграції	104
4.4. Стратегія програшу для рептильної держави	109
<i>Додаток. Арсенал тактичних прийомів протистояння агресору</i>	<i>114</i>
1. Базові стратегічні настанови	114
2. Силкові тактики	117
3. Ціннісні тактики	121
4. Зворотні тактики	124

Горбулін Володимир Павлович
Власюк Олександр Степанович
Кононенко Сергій Володимирович

**УКРАЇНА І РОСІЯ:
ДЕВ'ЯТИЙ ВАЛ ЧИ КИТАЙСЬКА СТІНА**

Літературні редактори: *В. М. Сизонтов, І. О. Коваль,
О. В. Москаленко*
Коректори: *І. О. Коваль, О. В. Москаленко*
Комп'ютерне верстання: *Є. Ю. Стрижеус, І. О. Коваль*
Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел/факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 7,67.
Наклад 100 пр. Зам. № __

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменева, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010

ДЛЯ НОТАТОК

Для нотаток